Aflevering 8 December 1915

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift
Redactie-adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

WAAR EN OP WELKE WIJZE KAN BIJ DE SCHRIFTSTUDIE VAN KRITIEK SPRAKE ZIJN?

DOOR

DR. F. W. GROSHEIDE.[1]

Het is zeker niet te veel gezegd, als ik beweer, dat juist door de Schriftkritiek de oogen van de gemeente des Heeren het eerst en het meest zijn open gegaan voor het gevaarlijke van de nieuwere theologie. Ook zelfs de eenvoudigste geloovige, die over godgeleerde stelsels niet weet te spreken, laat staan er over te oordeelen, weet toch dit zeer wel, dat het woord van God een onaantastbaar goed is en dat een beginsel, waarvan de konsekwentie tot Schriftkritiek leidt, nooit het zijne kan zijn. En niet alleen het karakter van de moderne, maar bepaald ook dat van de Vermittelungstheologie is door haar Schriftkritiek openbaar geworden. De geloovige moge zich geërgerd gevoeld hebben, als hij al de algeheele verdoemelijkheid van den zondaar en de vrijmacht Gods hoorde loochenen of verzwijgen, bepaald ook door de Schriftkritiek heeft hij leeren zien, dat als men een scheidslijn trekt — ik spreek hier van de wetenschappelijke godgeleerdheid, niet van den persoonlijken staat voor God — de Vermittelungstheologen niet aan onze zijde,

[1]) Ik geef dit referaat, geheel gelijk het gehouden is op de Algemeene vergadering der Vereen. v. Geref. Pred. in Ned., te Utrecht 21 Sept. 1915. Alleen is in verband met de gehouden besprekingen in een paar noten een enkel punt wat verduidelijkt of uitgebreid, terwijl ook de titel is gewijzigd. Ik hoop later wel gelegenheid te hebben in verband met de Hermeneutiek de hier aangevoerde zaken breeder te bespreken.

maar aan den anderen kant zijn te plaatsen. Het is dan ook te verstaan, dat de eerste aan de V. U. gehouden rectorale rede dit nader wilde verduidelijken door te handelen over: *De hedendaagsche Schriftkritiek in haar bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods.*

Zoo stond de zaak in 1881 en zoo staat ze nog. Daarover thans weer te handelen, ligt dan ook niet in mijn bedoeling. Ik wil nu spreken over een zijde, die meer bepaald ons theologen raakt. Voor ons is de zaak in zekeren zin in een ander stadium getreden. Bij het weer opbloeien der Geref. Theologie is zeer terecht allereerst schier alle aandacht besteed aan dogmatiek en kerkgeschiedenis. Eerst in latere jaren zijn behalve de hoogleeraren, die de exegese van O. en N. T. hadden te onderwijzen, ook jongere theologen zich aan de bibliologische vakken gaan geven. Zoo zijn enkele moeilijke vraagstukken, die tot dusver eigenlijk alleen door enkele professoren in vollen ernst waren gevoeld, in ruimer king belangstelling gaan wekken. Ik bedoel dit: meerderen zijn met de methoden en de resultaten der Schriftkritici in nauwere aanraking gekomen en hebben zich afgevraagd, hoe hebben wij Geref. hier te staan en te handelen.

Nog een tweede verschijnsel moet daarbij gevoegd. De kerkhistorische studiën der Geref. worden door velen ook buiten onzen kring hoogelijk gewaardeerd. Voor onze dogmatiek heeft men — ook al is men het er niet mee eens — eerbied, want ze biedt een schoon gesloten systeem. Maar juist bij de bibliologische vakken wordt het ons altijd weer toegevoegd :gij Geref., gij zijt onwetenschappelijk, omdat ge *a priori* de kritiek buiten sluit. Op dit punt nader in te gaan is niet noodig, na het voortreffelijke referaat dat *Dr. Aalders* er over leverde op onze vergadering van 17 April 1912. Ik vermeld hier alleen nog een paar uitspraken uit den laatsten tijd. Naar aanleiding van mijn inaugureele oratie schreef *Dr. G. A. v. d. Bergh v. Eysinga (N. Theol. Tijdschr.*, Juli 1913*)*: „Pas door kritiek wordt geleerdheid tot wetenschap". Merkwaardig was ook het artikel van *Prof. Obbink, St. v. W. en Vr.*, Febr. 1915. Eenerzijds wordt daarin opgetrokken tegen de modernen. Maar inzonderheid aan ons adres wordt allerlei liefelijks gezegd. Wij volhar-

den in stilzwijgen en geven daardoor welbewust de bijbelstudie aan anderen prijs. Uitdagend heet het zelfs: „Ik zou er mij „van harte in verheugen, als van onverdacht gereformeerde zijde „een „ „Godsdienst van Israël" " het licht zag in anti-kritischen „geest geschreven. Dat zou heel wat verhoudingen opklaren. „Maar zoo'n boek zal niet geschreven worden, om begrijpelijke „redenen. Men zal „ „de" " kritiek haar gang laten gaan, en „ „zeggen" " dat ze uit den booze is." En in het 5e nummer van *Synthese,* heeft *Prof. Ovink,* zij het al wat vriendelijker, zich toch eigenlijk op gelijke wijze uitgelaten.

Door een en ander heeft de zaak een akuut, maar ook een konkreet karakter gekregen. En in onderscheiding van de reeds genoemde studiën, wilde ik heden over dat konkrete handelen. Ik wil trachten een oplossing te vinden op de vraag, in welke bepaalde vraagstukken komen we bij de studie van O. en N. T. met de Schriftkritiek in aanraking, in welke moeilijkheden kunnen we geraken en wat is de weg om er uit te komen? [1])

Dit punt kan ik echter in den tijd, die mij thans gegeven is, slechts zeer kort behandelen, eigenlijk kan een en ander slechts worden aangestipt en moet veel weggelaten. Maar wat mij betreft, kan straks bij de bespreking een punt breeder worden behandeld of ook zelfs een punt, dat ik nu niet heb kunnen noemen, ter sprake worden gebracht.

In het algemeen kan gezegd, dat de kritiek is de kunst, de wetenschap van het *κρίνειν*, het oordeelen. We hebben hier dus, al kan ook het gevoel zeer zeker meespreken en moeten meespreken, te doen met een werkzaamheid van het menschelijk *verstand.* En wel zulk een werkzaamheid, die altijd formeel is, nooit produceert, gaat over het bestaande *(Woltjer, Overlevering en Kritiek,* bl. 7.*)* Het *κρίνειν* is den mensch van nature eigen, niemand is zonder kritiek, maar wel kan ten opzichte van het oordeelen drieërlei standpunt worden ingenomen, dat van de *naieviteit,* als de kri-

---

[1]) Niets is minder waar, dan dat een dergelijk onderzoek alleen een theoretisch-wetenschappelijk belang heeft. Ook in de praktijk komt men telkens weer met deze dingen in aanraking bv. in onze gesprekken met niet-Geref. theologen; op de catechisaties in de groote steden, waar leerlingen met kritische bevliegingen geen zeldzaamheid zijn. En vooral wil ten slotte elk denkend mensch rust en vrede hebben en laten de kwesties hem niet los.

tiek schier alleen goedkeurt, wijl alles op goed geloof wordt aangenomen; dat van het *kriticisme*, dat alleen weet te veroordeelen en dat van de *gezonde kritiek*, dat zooals de Schrift van ons eischt (Hd. 17 : 11, 1 Thess. 5 : 21, 1 Joh. 4 : 1) rekent met de zonde in de wereld en daarom wel wil beginnen met het beste te onderstellen, maar toch rekening houdt met het feit, dat dwaling kan zijn ingeslopen.

De kritiek was, zoo zeiden we, steeds formeel en vandaar dat bij alle immers steeds van drieërlei moet sprake zijn, van een *subjekt*, dat oordeelt, van een *objekt*, dat beoordeeld wordt en van een *maatstaf*, waarnaar geoordeeld wordt. Het subjekt is natuurlijk altijd de mensch, maar toch is het van belang daar op te letten, omdat reeds dadelijk het oordeel geheel afhankelijk is van de hoedanigheid van den beoordeelaar. Dat een blinde niet over de kleuren kan oordeelen, zegt reeds het spreekwoord. Voorwerp van de kritiek kan ten slotte alles zijn, wat bestaat. Dat wil niet zeggen, dat de mensch over alles mag oordeelen, maar hij doet het feitelijk. Naar het karakter van het objekt wordt de kritiek onderscheiden. Het oordeelen over de Schrift is de Schriftkritiek. Maar voor een deel bepaalt ook het objekt, wie als beoordeelaar mag optreden. Het subjekt bepaalt het eindoordeel, omdat van de hoedanigheid van het subjekt zijn blik op het objekt afhangt, maar omgekeerd bepaalt — althans als het over opzettelijke kritiek gaat — ook het objekt, wie bevoegd is als kriticus op te treden. En wat den maatstaf betreft, die is van subjekt en objekt beide afhankelijk. Of men gestudeerd is of niet, geloovige of niet, is van het grootste belang voor den maatstaf, waarnaar men oordeelt. Maar ook het objekt is van belang. Naar de wet van *Archimedes* beoordeelt men geen dichtwerk, de maatstaf moet zijn naar den aard van het objekt. Maar daarom juist valt het oordeel vaak zoo verschillend uit, omdat naar verschillenden maatstaf wordt geoordeeld.

Dat alles geldt van alle kritiek, als werkzaamheid van den menschelijken geest. De vraag is nu, geldt dat alles ook van de Schriftkritiek, of ook, anders gezegd, hoe staat het met de genoemde punten ten opzichte van de Schrifkritiek. Daarom moeten we hier beginnen met de bespreking van het objekt. De Schrift is overlevering van letterkundigen aard. Maar het bi-

zondere van de Schrift is, dat ze is het met gezag bekleede, geinspireerde Woord van God. Dat is een stuk van ons geloof en daarvan gaan we uit. Wanneer we nu dat objekt nader bezien, dan is, omdat God Zijn Woord gaf in den loop der geschiedenis, daarbij een Goddelijke en een menschenlijke faktor te onderscheiden. Doch we moeten nog verder. Dat Goddelijke en dat menschelijke hebben gewerkt bij het ontstaan van de Schrift. Maar nu is de Schrift overgeleverd door handschriften. Dat is ook een menschelijke zaak, een zaak nog veel menschelijker dan de arbeid der *auctores secundarii.* Want hier werkt niet meer de inspiratie des Heiligen Geestes, wel de *providentia specialissima.* Zoo staan we hier voor drie faktoren. Twee ervan geven geen moeite. Het Goddelijke is in elk opzicht boven onze kritiek verheven, kritiek inzake de overlevering d. w. z. tekstkritiek kan niemand afwijzen, die ziet, dat God zelf ons hier door den loop der geschiedenis voor de problemen plaatst. Maar het moeilijke punt is: hoe staat het met de kritiek ten opzichte van den arbeid der *auctores secundarii?* Hier is het moeilijke punt. Dit mogen we zeggen: de oplossing: Gods Woord is in de Schrift, m. a. w. de Schrift mag, zooals ze daar ligt, ook wat den inhoud betreft aan kritiek worden onderworpen, kan onze oplossing niet zijn. Dit punt zullen we dus bijzonder onder de oogen hebben te zien.

Wat het subjekt betreft, kunnen we kort zijn. Gelijk bij allen theologischen arbeid moet het ook hier gelden, dat kritiek, zoo ze er zou mogen zijn, alleen dan goed kan worden beoefend, als het subjekt in zijn verstand geleid wordt door den Geest van God. *Voetius* heeft deze kwestie duidelijk en afdoend behandeld. *Disput. Sel.*, Tom. 5, p. 9. vraagt hij: Kan het verstaan der Schrift ook aan niet bekeerden of niet wedergeborenen ten deel vallen? Hij antwoordt zeer terecht ontkennend, wat betreft het heiligmakende en zaligende verstaan der H. S., maar bevestigend, wat betreft het alleen theoretisch verstaan en van het overtuigd zijn van de waarheid van het Evangelie en de dogmata; maar zegt hij, dan toch alleen door een zekere algemeene genade van den Heiligen Geest. Als we het anders zeggen, kan men het zoo uitdrukken: alleen als men ook op wetenschappelijk gebied de leiding van Gods Geest geniet, kan

inzake de Schriftkritiek het rechte standpunt worden ingenomen. [1])

En nu de maatstaf. Natuurlijk is ook deze kwestie bij de Schriftkritiek van het allergrootste belang. Bij den Goddelijken faktor kan van geen kritiek, ook van geen maatstaf sprake zijn. Maar wat den menschelijken faktor betreft, indien het mocht blijken, dat hier in eenig opzicht een plaats was voor de kritiek, dan zullen we ook naar een maatstaf hebben te zoeken. Ook daarbij zal, en dat is weer van het allergrootste gewicht, uitgangspunt moeten zijn ons geloof, dat de Schrift is het Woord Gods.

Niet veel behoeven we te spreken over het drieërlei standpunt, dat ook bij de Schriftkritiek kan worden ingenomen. De gezonde kritiek is weer die, die rekening houdt met het feit, dat de Schrift Gods Woord is en daarom juist is het eisch van gezonde kritiek om dadelijk het Goddelijke van de kritiek uit te sluiten. Wel is er nog een ander punt, dat even onder de oogen moet worden gezien. Kritiek is, zoo zagen we, een werkzaamheid van het ons door God gegeven verstand. Dat verstand is echter niet, zooals het rationalisme wil, oppermachtig, het verstand heeft een eigen terrein en het is menschelijke hoogmoed, als het verstand wordt verheven tot *supremus iudex*. Het verstand mag nooit raken aan God en Zijn werk. En zoo komen we ook van deze zijde weer tot dezelfde slotsom: bij den Goddelijken faktor kan nooit of te nimmer kritiek worden toegelaten. [2])

Door een en ander hebben we een gewichtig resultaat bereikt. We kunnen bij den menschelijken faktor nagaan, welke punten voor kritiek in aanmerking komen. Daarbij komt dan deze vraag, als de H. S., en niet een ander letterkundig geschrift, objekt wordt der kritiek, welke wijzigingen dient dan de kritiek

[1]) Door dit voorop te stellen, wordt het deïstisch standpunt vermeden. De zaak staat zeker voor het geloof anders als voor de wetenschap, maar ook bij de wetenschap blijft een voortdurende werking van den Geest noodzakelijk.

[2]) Het is dan ook niet te ontkennen, dat het zoowel om de hier behandelde als voor tal van andere zaken van alles beheerschend belang is om recht den Goddelijken en den menschelijken faktor in de Schrift te onderscheiden. Volkomen zal dat nooit gelukken, want dan zou de Schrift ophouden een wonder te zijn. Toch moet getracht hier zoo ver te komen, als slechts even kan. Vgl. ook *Kuyper' Enc.* III, bl. 45.

te ondergaan. Of anders uitgedrukt, hebben we eerst te vragen: in hoever kan de Schrift voorwerp van kritiek zijn. En in de tweede plaats: indien bij de Schrift van kritiek sprake kan zijn, hoe behoort dat dan te geschieden en in de derde plaats, naar welken maatstaf. Een nevenvraag is, het belang voor de Schriftkritiek van het drieërlei standpunt, dat kan worden ingenomen.

Indien bij de Schrift van kritiek kan worden gesproken, dan is dat letterkundige kritiek. De vraag is dus, welke punten komen daarbij ter sprake. Raadplegen we een der nieuwste schrijvers *Th. Birt*, dan zien we, dat de philoloog door kritiek en hermeneutiek teksten moet *lezen*, *leesbaar maken* en *verklaren*. Eerst moet door tekstkritiek de tekst worden vastgesteld. Dan komt het lagere werk der hermeneutiek, dat handelt over vorm, taal, grammatica, stijl, verklaring van zaken. Blijkt daardoor nu, dat een en ander onverstaanbaar is, dan moet de kritiek dat in orde brengen door de konjekturaalkritiek. De hoogere hermeneutiek moet het plan van een werk opsporen, vragen naar bronnen en doel van een boek en alles, wat daarmee samenhangt. Terwijl ten slotte de hoogere kritiek vraagt, is een boek echt, zijn deelen of is het geheel vervalscht, enz. enz. Nu blijkt reeds dadelijk, dat dit schema, zooals het daar ligt voor de Schrift niet past en dat blijkt nog veel meer, indien men de onderdeelen nagaat, die bij *Birt* ter sprake komen. Vooral komt dat natuurlijk uit bij de hoogere kritiek. In bijna alles, wat tot de hoogere kritiek kan worden gerekend, zet de beoordeelaar zich op den stoel van den schrijver en zegt feitelijk, als ik schrijver was, had ik dit en dat zoo niet gedaan, dus kan de schrijver het ook niet hebben gedaan. Nu is dat reeds bij een gewoon letterkundig produkt niet vol te houden, omdat ten slotte niemand weet, wat des menschen is, dan de geest des menschen, die in hem is en omdat met het geniale dan geen rekening wordt gehouden. En daarom kan het zeker bij de Schrift, waar we een Goddelijken *auctor primarius* hebben, niet worden toegepast.

We hebben dus een eigen weg te kiezen. Wij moeten om een afdoende oplossing te vinden nu wel eerst nader ingaan op de vraag, wat komt bij den menschelijken faktor voor kritiek in aanmerking? Dat op den tekst kritiek mag worden uitgeoefend op

grond van de leiding Gods inzake de overlevering, heb ik al gezegd. Toch is het goed hier dadelijk aan toe te voegen, dat we daarom toch niet tegenover den tekst staan als bv. de modernen. Ook ten opzichte van den tekst is wel degelijk Gods *providentia specialissima* op te merken. Ik noem slechts 2 feiten. 1. Van geen enkel boek bestaan zooveel handschriften als van den Bijbel; 2. Onder al de varianten zijn er zoo goed als geene, die ons in onzekerheid brengen over eenig stuk der leer. Het probleem komt bij den tekst dan ook zoo voor ons te staan: Geeft het bijzonder karakter der Schrift ons aanleiding om bij de tekstkritiek der Schrift, hetzij principieel, hetzij praktisch anders te werk te gaan dan bij profane auteurs.

In de tweede plaats hebben we het probleem te stellen, wat betreft den arbeid der auctores secundarii, die geschreven hebben onder grafische inspiratie. Hier raakt het Goddelijke het menschelijke en moeten we onderscheiden. Uit de grafische inspiratie volgt, dat de berichten, die de Schrift ons geeft, (dat wil dus zeggen de Schrift als historisch verhaal) absoluut historisch betrouwbaar zijn en dus niet onderworpen aan kritiek. Dat is al dadelijk van belang, voor 't geval wij tegenstrijdigheid vinden tusschen de berichten, die we in de Schrift lezen en zulke, die van elders ons tegenkomen.

Moeilijker is de kwestie, als de Schrift zelf ons tegenstrijdigheden biedt. Men kan die wel ἐναντιοφάνη noemen, maar daarmede is men van de kwestie niet af. Nu hangt het geheel van den aard van het geval af, hoe hier gehandeld moet worden. Soms kan de zaak teruggebracht worden tot de tekstkritiek, zoo bv. in het O. T., als op verschillende plaatsen van dezelfde zaak een verschillend aantal wordt opgegeven. Dat is dan inderdaad konjekturaalkritiek, die hier geoorloofd is en waarop ik nog terug kom. Strijden twee historische berichten met elkander, dan kan en mag men eerst trachten, of het ook mogelijk is, ze met elkander in overeenstemming te brengen. Maar dat mag niet geschieden door een bericht van beteekenis te doen veranderen of er iets anders van maken, dan er staat. Men kan vragen, of de volgorde wel dezelfde is, of twee schrijvers ook een heel verschillend doel najaagden etc. Maar forceeren is ongeoorloofd, juist omdat we hier zijn op het gebied der

grafische inspiratie. Neemt men dan ook kritiek in dien zin, dat zij veranderen, afkeuring insluit, dan zal moeten worden gezegd, hier is kritiek ongeoorloofd.

Ik maak hier echter een klein voorbehoud, dat is op het gebied van taal en stijl. Taal en stijl hebben zeker wat met de graphische inspiratie te maken en wel in dat opzicht, dat naar Gods wil van elk stuk de taal en stijl zóó moeten zijn, als zij zijn en dat zóó de inhoud het best tot zijn recht komt. Maar daarnaast staat, dat blijkens de ervaring aan de *auctores secundarii* hun individualiteit is gelaten. [1]) Dat is iets menschelijks en daarover mag onze kritiek gaan. We mogen de taal meer of minder verheven noemen, meer of minder duidelijk. Ons oordeel mag gaan over dispositie, wijze van redeneeren, beelden, enz. [2]) Hier gaat de Schrift zelf ons voor, 2 Petr. 3 : 15, Rom. 10 : 20. In zooverre is dus kritiek op taal en stijl geoorloofd.

En nu het moeilijkste punt. Is en zoo ja, in hoeverre is kritiek geoorloofd op den inhoud der Schrift? Hier moet worden onderscheiden. De Schrift deelt ons onder grafische inspiratie en dus historisch getrouw woorden en daden Gods mede. Hier is alle kritiek uitgesloten. Maar de Schrift deelt ons evenzeer historisch getrouw woorden en daden van satan en goddeloozen mede. Voorzoover hier de mogelijkheid om goed te keuren vervalt, zou men hier ook kunnen zeggen : geen kritiek. Maar nu die talrijke woorden en daden van mannen Gods, of ook van anderen, waarvan de Schrift niet uitdrukkelijk zegt, of ze goed of kwaad zijn. Natuurlijk moet daarover onze kritiek gaan. En het is goed dat met nadruk vast te houden, omdat vooral in de prediking de Godsmannen ook wel eens ten voorbeeld worden gesteld, in dingen, waarin zij niet zonder meer voorbeeld kunnen zijn. De groote vraag is echter, hoever mag die kritiek gaan. Iedereen gevoelt, dat David Uria niet naar

---

[1]) Hoe meer men de Schrift onderzoekt, hoe meer het opvalt dat God elk der *auctores secundarii* zijn eigen woordschat, zinswen, dingen enz. heeft laten behouden. Zelfs in de wijze van voorstelling is groot verschil bij innerlijke eenheid. Een bekend voorbeeld levert het spreken over de rechtvaardigmaking door Paulus en door Jakobus.

[2]) Wat het laatstgenoemde punt betreft, wijs ik m. n. op Rom. 11 : 17. De boomkweeker, dat zal niemand kunnen ontkennen, ent edele takken op een wilden stam.

het leven mocht staan, maar toch ook, dat Paulus Hd. 23 : 3 in drift te ver gaat tegenover den hoogepriester. Hier is inderdaad een terrein, waarop de kritiek heeft te werken.

Een ander geval raakt de in de Schrift voorkomende woordafleidingen. Van vele afleidingen, die de Schrift geeft, wordt beweerd, dat ze niet deugen. Nu is hier al dadelijk groote voorzichtigheid eisch, want al meer dan eens is gebleken, dat allerlei dingen, die langen tijd met veel ophef voor onmogelijk waren verklaard, niet alleen mogelijk, maar zelfs juist waren. Maar laat ons nu het geval eens aannemen, dat we een woordafleiding vinden, die naar onze tegenwoordige kennis van de etymologie ons niet juist voorkomt. Dan moet men deze kwestie, en daarom vooral ook kwam ik er op, terugbrengen tot een andere. We komen hier op het gebied der *wetenschap*. En de H. S. is niet een wetenschappelijk handboek, maar als zijnde voor alle menschen in alle tijden om den weg der zaligheid te prediken, plaatst zij zich op het gewone menschelijke standpunt zij spreekt van het op en ondergaan der zon, enz. Zoo is het ook met de woordafleidingen. Veelal kan en mag men daarin niet anders zien dan verklaringen, zooals ze destijds rondgingen. En dan geeft de Schrift zulk een rondgaande afleiding, zooals ook dikwerf blijkt (bv. 1 Sam. 1 : 20). Alleen als het afleidingen betreft, die God geeft, zijn zij onvoorwaarlijk juist en vallen zij niet onder de kritiek. [1])

Nu geldt dit zoo van *alle* kwesties van wetenschappelijken aard. Men zij immer voorzichtig, maar komt er moeite, dan vrage men steeds, kan het ook zijn, dat de schrijver eenvoudig weergeeft, wat in zijn tijd gold en dat historisch ge-

---

[1]) Daarom is het hier verdedigde principiëel onderscheiden van de vroeger veel gehuldigde *accommodatieleer*. Die leer neemt aan, dat God, bepaald ook dat Jezus zich geschikt heeft naar de onjuiste of onnauwkeurige meeningen der tijdgenooten en wel zóó, dat Hij zich niet alleen tegen die meeningen niet heeft verzet, maar ook zelf dingen heeft gezegd, die onjuist waren, alleen omdat iedereen ze destijds zoo zeide. Hier daarentegen wordt gehandhaafd, dat de *auctores secundarii* over deze en dergelijke dingen schreven, zooals ieder er destijds over sprak en dat dus de inspiratie niet inhield het verstrekken van allerlei wetenschappelijke mededeelingen, die dan op volkomen magische wijze zouden moeten zijn bekend gemaakt. Dat is niet te rijmen met een organisch inspiratiebegrip. De inspiratie houdt niet in onderwijs in aardrijkskunde, etymologie enz., waarborgt wel historische betrouwbaarheid.

trouw, onder den invloed der grafische inspiratie. Kritiek is ook hier overal uitgesloten, waar we met het Goddelijke in aanraking komen.

Na zoo te hebben vastgesteld, waarop kritiek mag worden geoefend, kunnen we terugkomen tot het onderzoek van de vraag, in hoeverre de litteraire kritiek wijziging ondergaat, als zij staat voor de Schrift.

Wij zagen, dat inzake de lagere of tekstkritiek dit het onderscheid was, dat bij de H. S. een bijzondere voorzienigheid waakte. Wat geeft dat nu bij de kritiek voor verschil? Gods Voorzienigheid is een positieve daad Gods, die op het gebied der genade, naar de Schrift ons leert, meer bijzonder werkt dan op dat der natuur. Dat geeft ons het recht aan een *providentia specialissima* inzake den Bijbel te gelooven. En we zien ook bij den toestand van den tekst onderscheid op praktisch gebied, zooals we daar reeds even op wezen. Maar er is ook wel, wat we zouden kunnen noemen principiëel onderscheid. Let er op, dat een brief aan Filemon bewaard bleef en dat van een groot schrijver als *Sophokles* slechts enkele stukken over zijn; dat de tekstverschillen nooit het wezen raken; dat we weinig varianten op bij uitstek moeilijke en belangrijke plaatsen hebben. Toch geeft dit alles niet het recht om een principiëel andere methode voor de tekstkritiek der H. S. te vragen, wel om den eisch te stellen, dat er bedacht moet worden, hoe we hier op heilig terrein staan. [1]) In de praktijk is er wel eenig verschil en zijn er ook weer bijzondere moeilijkheden, omdat we m. n. van het N. T. zulk een ontzaggelijk aantal codices hebben.

Van meer belang zijn hier echter eenige andere punten. Als tekstkritiek geoorloofd moet worden geacht en geoefend moet worden als bij de profane auteurs, komt de vraag: is ook de konjektuur hier geoorloofd? *A priori* moeten we op grond

---

[1]) Dit is geen frase zonder inhoud. Wanneer de uitwendige getuigen in den steek laten, moet de exegese te hulp komen. Een enkele maal kan een konjektuur noodig wezen. Ieder gevoelt, dat dat alles alleen goed kan worden verricht door een, die in den inhoud der Schrift is doorgedrongen. (Vgl. ook *Kuyper*, *Enc.* III, bl. 77.) Toch noem ik dit liever geen principiëel onderscheid, omdat *mutatis mutandis* van elken schrijver geheel hetzelfde geldt.

van het betoogde zeggen: wanneer de wijze van overlevering is als bij de profane schrijvers, is de konjektuur niet per se te veroordeelen. Alleen maar, daar mag wel iets aan toegevoegd. In de eerste plaats dat de konjektuur nooit mag dienen, om de exegese uit de war te helpen. D. w. z. de konjektuur onderstelt natuurlijk steeds exegese, die heeft aangetoond, dat een plaats, zooals ze daar ligt, niet kan worden verklaard. Maar dan moet de aanleiding toch nooit zijn, dat de exegese geen raad weet, want dan kan men van alles alles maken, maar de aanleiding moet liggen in tekstbederf. En dat tekstbederf moet aangewezen kunnen worden, moet feitelijk voor de hand liggen, naar de bekende daarvoor bestaande methoden. Nooit mag men zich echter boven de Schrift plaatsen en zeggen: dit of dat kan niet en dan beproeven, of er niet door de konjektuur iets anders van te maken is. Weet de exegese geen raad, dan moet ze eindigen met *non liquet*, niet met een konjektuur. In de tweede plaats moet gezegd, dat juist door het groote aantal codices van het N. T. een konjektuur daar wel zelden zal kunnen voorkomen. Een konjektuur moet altijd iets van zelfsprekends zijn en het is haast niet te begrijpen, dat in het groote aantal codices, dat we hebben, zulk een vanzelfsprekende konjektuur nooit eens zou zijn gemaakt. Even anders staat het met de scheiding van woorden en zinnen, de verandering van leesteekens. Oorspronkelijk had men *scriptio continua* en het is dan ook eigenlijk geen konjektuur, als men anders scheidt, dan gewoonlijk wordt gedaan. Toch is ook hier behoedzaamheid eisch. En als bv. blijkt en vaststaat, dat de *patres*, die aan de *scriptio continua* gewoon waren op een bepaalde wijze scheidden, dan moet men wel goede redenen hebben, wil men daar van afwijken. [1])

---

[1]) Om alle misverstand af te snijden zij nog eens uitdrukkelijk verklaard, dat van konjekturaalkritiek alleen op *tekstkritisch* terrein sprake mag zijn. Vroeger is veelal ook tot de konjekturaalkritiek gerekend het veranderen van den tekst der Schrift alleen, omdat subjektief oordeel verandering noodig achtte, wijl het zich niet vinden kon in den *inhoud* der Schrift. Al zulk pogen is zeer beslist te veroordeelen. Maar dat is ook geen konjekturaalkritiek, die altijd heeft uit te gaan van den bedorven toestand van een *tekst*. Uitvoerig is heel deze kwestie behandeld door *J. Woltjer* in *Overlevering en Kritiek* (1886). Tegenover de willekeur, waarvan *Pierson* en *Naber*

Maar er moet nog meer onder de oogen worden gezien. Van zeer veel belang is de vraag: moet ik bij de tekstvaststelling de handschriften of de exegese laten beslissen; of anders gezegd, als ik op een bepaalde plaats verschil van lezing aantref, moet ik dan vragen, welke lezing past het best of welke lezing heeft het meeste gezag, gelet op de codices. Stel ik de vraag zoo, dan zal ieder antwoorden, natuurlijk moet het gezag der handschriften beslissen. En toch, hoe van zelfsprekend het ook schijnt, wordt vooral in kommentaren weer telkens de beslissing aan de exegese gelaten en wordt daartoe afgeweken van den tekst der gezaghebbende uitgaven. Ons uitgangspunt eischt, dat we vragen naar het uitwendige gezag en alleen, als ons dat in den steek laat, kan de hulp der exegese ingeroepen.

Eindelijk hier de vraag, moet voor ons de *Textus Receptus* eenig bijzonder gezag hebben. Men zegt wel eens, dat spreekt van zelf voor hen, die aan Gods Voorzienigheid gelooven, want in dien tekst is de Reformatie met het Grieksche N. T. opgetreden. Ik geloof niet, dat men zoo redeneeren kan, al dadelijk, omdat heel de *Textus-Receptus*kwestie eigenlijk een mystificatie is. Die *Textus Receptus* is nooit door iemand of iets aangenomen en wat men daaronder verstaat is niet een vaste tekst, maar een tekst, die allerlei verschillen vertoont, zij het al kleine. Aan den anderen kant is het ook niet noodig op dien tekst uit de hoogte neer te zien, want juist in den laatsten tijd is gebleken, dat die tekst niet zóó slecht was, als men het in het midden van de 19e eeuw wel eens heeft voorgesteld. [1]) Wel is het zeker ook een daad van Gods Voorzienigheid, dat eerst in de 19e eeuw, toen men ook op dit terrein

---

in *Verisimilia* hadden blijk gegeven, wordt daar op meesterlijke wijze het rechte uitgangspunt en de juiste methode aangegeven. Hetzelfde standpunt is ook verdedigd door *Kuyper*, *Enc.*, III, bl. 71 vlg.

[1]) Het is natuurlijk mogelijk, dat een predikant zich voorneemt te preeken over een tekst en dan merkt, dat de door de Statenvertaling gevolgde lezing niet de beste is. Nu moet terstond opgemerkt, dat het niet dan hoogst zelden zal voorkomen, dat zulk een verschil van lezing belang voor de exegese heeft, omdat 99% der varianten den zin onaangetast laat. Maar het kan voorkomen, bv. 1 Joh. 3 : 1, waar de Statenvertaling wel met: „en wij zijn het" zal moeten worden aangevuld. Wat nu in zulk een geval te doen? Voorop sta, dat een predikant het Woord Gods en niet de Statenvertaling heeft te bedienen en dat, als hij overtuigd is, dat de rechte

nauwkeurig had leeren worden, al die codices bekend zijn geworden en bestudeerd.

Na dit alles kan nu de vraag beantwoord, hoe de tekstkritiek heeft te arbeiden. Eerst moeten de bronnen, codices, citaten enz. zorgvuldig worden verzameld en onderzocht om daardoor de varianten vast te stellen. Dan moeten naar aanleiding van dit materiaal de bronnen in klassen worden ingedeeld en in verband daarmede de waarde van elke groep en van elke bron worden bepaald. Ten slotte kan, als men dit alles weet, op elke plaats in verband met de waarde der getuigen de tekst worden vastgesteld [1]).

Komen we nu tot de hoogere kritiek, dan dient vooraf herinnerd, dat op het gebied, waarover de grafische inspiratie zich uitbreidt, geen kritiek te pas komt. Maar toch moeten hier enkele punten tot beter inzicht worden besproken. Wij hebben hier de vraag der *echtheid*. Nu is dat een begrip, dat wij Gereformeerden eigenlijk niet kunnen gebruiken. Dat past wel bij profane auteurs, maar niet bij de Schrift. Bij de Schrift hebben we te doen met *authenticiteit* en *kanoniciteit*. En dat laatste is verreweg het belangrijkste. De vraag is: behoort een geschrift een deel van een boek in den kanon m. a. w. is het Gods Woord of niet? En eerst daarna komt de vraag aan de orde: is een boek van den schrijver, op wiens naam

---

lezing zus of zoo is, hij die juiste lezing ten grondslag heeft te leggen. Maar onverstandig is het om daar op den kansel een betoog over te houden. De gemeente kan niet beoordeelen, of de verbeteringen, waarvan zij hoort, zij mogen den tekst of vertaling betreffen, juist zijn. Zij kan ook niet weten, of dergelijke veranderingen vaak of zelden noodig zijn. Onze vaderen hebben bij de Statenvertaling ook dit standpunt ingenomen; laten de theologen met de meeste zorgvuldigheid oordeelen, maar de gemeente niet met zulke dingen lastig vallen, vgl. *Hinlopen, Hist. Ned. Overz. Bijbels*, Bijlagen, bl. 136.

[1]) Naar deze methode moet m. i. ook gehandeld worden bij gedeelten als Joh. 7 : 53—8 : 11, juist, omdat hier de moeilijkheid opkomt uitsluitend naar aanleiding, van wat we in de handschriften vinden. Natuurlijk moet ook met eventueele berichten der patres rekening worden gehouden. Geen aanbeveling verdient het te beslissen naar de *analogia fidei* of iets dergelijks. Ten eerste zouden naar zulke maatstaven ook boeken als I *Klemens*, die in codices van het N. T. voorkomen, wel tot H. S. kunnen worden gemaakt en ten tweede is bij een dergelijk oordeelen het subjektieve van veel te veel gewicht.

het staat. Nu moet hier vooropgesteld, dat daarom juist hier eigenlijk geen kritiek kan zijn, omdat het aan geen mensch staat te beoordeelen, wat Gods Woord is. Dat is een zaak van geloof voor hem, die de Schrift houdt voor het Woord Gods Hoogstens kan gevraagd naar een *nota canonicitatis*, maar dan weer nooit zóó, dat wij zulk een nota zouden geven, of daarnaar zouden oordeelen; het moet zijn een van God gegeven iets, dat we opmerken en dat voor het geloof de waarde heeft van een *motivum credibilitatis*. Maar om dit alles, m. a. w. omdat de Schrift iets anders is dan andere boeken, kunnen de gewone regels der litteraire kritiek niet gelden. We moeten hier alleen handelen over kanoniciteit en authenticiteit. Tusschen deze twee polen beweegt zich voor ons de bijzondere kanoniek, dat is in zekeren zin hetzelfde als de toelaatbare hoogere kritiek. Wij kunnen hier nog niet spreken van de *nota canonicitatis*, want dat behoort bij de vragen inzake den aan te leggen maatstaf. Hier hebben we er ons toe te bepalen te zeggen: kanoniek is, wat in den kanon hoort en in den kanon hoort, wat God gegeven heeft als Zijn Woord voor de kerk aller eeuwen. En dat heeft nu zijn gevolgen voor de authenticiteit. Omdat de Schrift kanoniek is, is een boek van den schrijver, op wiens naam het staat, tenzij dan dat tegen zulk een plaats tekstkritische bezwaren bestaan. [1]) Staat een boek op niemands naam, dan mag de bijzondere kanoniek naar den schrijver zoeken en daarbij ook kritiek oefenen, en dit is dan geen Schriftkritiek, maar kritiek op de overlevering. Wordt een boek op iemands naam in het N. T. aangehaald, dan is dat beslissend. [2]) Bij moeite als Mt. 27 : 9 moet men òf een ongedwongen bv. tekst-

[1]) Met de uitdrukking: „een boek staat op iemands naam" wordt bedoeld, dat in een tekstkritisch onaanvechtbaar deel van het boek zelf wordt aangegeven, wie de schrijver is.

[2]) Dit in het algemeen. Maar men kan hier nog nader onderscheiden *Kuyper, Enc.* III, bl. 52 wijst er op, dat een uitdrukking als „Mozes en de Profeten" niet inhoudt, dat de Pentateuch, zooals hij nu in den kanon staat, van Mozes afkomstig is. Redaktie, maar die dan ook onder de leiding des Geestes, mag zeer wel aangenomen. Een heel ander geval, en op iets dergelijks werd vooral gedoeld is echter, bv. Hand. 4 : 25. M. i. volgt daar wel degelijk uit, dat Ps 2 van David is. Zoo is er ook weer verschil tusschen Luk. 4 : 17 en Rom. 10 : 16. Uit de eerste plaats volgt nog niet, uit de tweede wel, dat ook Jes. 40—66 van Jesaja is.

kritischen uitweg zoeken, of eindigen met *non liquet*. Ook moet men zich wachten voor de fout om voor allerlei boeken die niet op iemands naam staan, bv. voor Hebr., beslist een bepaalden schrijver te willen aanwijzen.

De kwestie van kanoniciteit en authenticiteit moet ons ook leiden bij de zoo vaak aangenomen aanvullingen, interpolaties, redaktiewijzigingen etc. Wanneer men de vraag stelt: wat hebben we voor Gods Woord te houden: het boek, gelijk het in den kanon voorkomt of het boek, zooals de schrijver het oorspronkelijk gaf, dan geloof ik te moeten zeggen: het eerste is juist. Daarom is het dan ook niet onmogelijk, dat een of ander boek eenige verandering heeft ondergaan, voordat het in den kanon kwam. Van zulke veranderingen zou het kunnen gelden, dat ze wel kanoniek niet authentiek waren. Alleen maar, een dergelijke mogelijkheid mag weer niet den weg banen voor grenzelooze willekeur. Alleen dan kan er sprake van zijn, indien er goede gronden voor zijn zoo bv. Deut. 34, dat ongetwijfeld kanoniek is, doch niet van Mozes. Nog duidelijker is misschien Spr. 35 : 1, waar vermeld wordt, dat de mannen van Hizkia spreuken van Salomo hebben verzameld en dus van redaktie sprake is. Ten overvloede dient hier nog aan toegevoegd, dat dit alles wel van de pseudepigraphie dient te worden onderscheiden, die door ons in den kanon nooit zal kunnen worden aanvaard.

Onze conclusie moet hier dus deze zijn: Kritiek op de authenticiteit kan onder bepaalde omstandigheden geoorloofd zijn, aan de kanoniciteit mag niet geraakt.

Over de kritiek op den inhoud der Schrift behoeven we, omdat we reeds in onderdeelen hebben aangewezen, waar ze toelaatbaar was, hier niet terug te komen. Herinneren we alleen, dat in verband met het zoo juist genoemde zij toch nooit, zooals zoo vaak geschiedt, gebruikt mag worden om grootere of kleinere stukken uit den kanon te verwijderen.

Zoo hebben we nu twee vragen beantwoord: 1. waar kritiek geoorloofd was, 2. in hoeverre bij de Schrift de kritiek zich anders had te gedragen dan bij de profane litteratuur. Thans komen we aan de derde vraag, naar welken maatstaf moet op elk gebied worden geoordeeld. Natuurlijk wordt deze zaak in

de eerste plaats beheerscht door ons uitgangspunt: de Schrift het Woord Gods. Maar verder ook, omdat de maatstaf in verband met het te beoordeelen objekt moet staan, door hetgeen over de toelaatbaarheid der kritiek is gezegd. Zoo volgt uit het eerste ook hier weer, geheel als we dat vroeger gehad hebben, dat de H. S. als zoodanig niet beoordeeld kan worden, omdat er voor het Goddelijke geen maatstaf bestaat. God zelf is hoogste maatstaf, Hij bepaalt, wat goed en kwaad is en daarover is geen oordeel mogelijk.

Nu moeten we ons in verband met het in de tweede plaats opgemerkte even herinneren, op welke terreinen kritiek toegelaten was, om dan voor elk van die terreinen den maatstaf te kunnen aanwijzen. Kritiek kan worden geoefend: 1. op den tekst, 2. bij de tegenstrijdigheden in de H. S., 3. op taal en stijl, 4. woorden en daden van goddeloozen of goddelooze daden en woorden van mannen Gods, daden en woorden in het algemeen, 5. zaken van wetenschappelijken aard en tot op zekere hoogte inzake 6 kanoniciteit en authenticiteit.

Een maatstaf inzake den tekst is uiterst moeilijk te vinden. We hebben boven gezien, bij de kwestie van kanoniciteit en authenticiteit, dat kanoniek kan zijn, wat niet authentiek is. In verband daarmede neig ik er toe — maar ik druk me voorzichtig uit — om te zeggen, dat maatstaf moet zijn de *kanonieke tekst*. Maar om te weten, in welken zin dat moet opgevat, moeten we allereerst behandelen het zoo juist in de laatste plaats genoemde punt, den maatstaf inzake kanoniciteit m. a. w. we hebben hier te vragen, wat moet zijn de *nota canonicitatis?*

Kanoniek is gelijk te stellen met Goddelijk. Hoe kunnen we weten, of een geschrift of een deel van een boek kanoniek is? Ik leg er vollen nadruk op, dat we die vraag hier stellen uit *wetenschappelijk* oogpunt. We moeten hier iets tastbaars hebben, niet het kwalitatieve maar het kwantitatieve. Nu gevoelt ieder, dat stukken als *autopistie* of *testimonium Spiritus Sancti* ons hier niet kunnen helpen. Als men daarover gaat denken en redeneeren, dan baten ze niet meer, want die geven juist onmiddellijke, geen afgeleide zekerheid. Zij zijn meer grond, dan dat zij aanwijzen. Ik behoef hier dus niet terug te komen, op de kwestie, die door *Dr. Greijdanus* hier eenige jaren ge-

leden met veel talent ter sprake is gebracht en sinds aan de orde is gebleven.

Evenmin kan ons de grafische inspiratie helpen. Die inspiratie heeft natuurlijk gewerkt op het oogenblik, dat apostelen en profeten de kanonieke geschriften schreven. Maar als we vragen, heeft die inspiratie niet meer gewerkt, dan zullen we toch moeten zeggen ja. De Korinthiërs hebben meer brieven van Paulus ontvangen dan in den kanon staan. Is zulk een niet in den kanon opgenomen schrijven grafisch geïnspireerd geweest? Met het oog, op wat het N. T. ons, bv. Joh. 14 : 26, leert inzake den arbeid der apostelen, zullen we moeten zeggen: toch zeker wel. Maar dan is tevens bewezen, dat grafisch geïnspireerd en kanoniek elkaar niet dekken [1]). Trouwens stel, dat dit wel het geval was, dan zou het zeer de vraag zijn, of hier de grafische inspiratie wel bruikbaar was. Indien een profeet niet alleen zegt, maar ook schrijft: Zoo spreekt de Heere, mag men daaruit afleiden, dat dit een zelfgetuigenis is van grafische inspiratie. Dan kan dat in het geloof worden aanvaard, maar dergelijke getuigenissen zijn toch betrekkelijk zelden. Apostolische of profetische oorsprong kan om bekende

---

[1]) Deze onderscheiding is inderdaad van veel belang. Zij wijst aan kanoniciteit en grafische inspiratie elk een eigen terrein aan en handhaaft daarom juist elk van die beide in haar bijzondere waarde. De eerste staat in verband met de leiding van Gods Geest in de kerk, de tweede met het besturen der Bijbelbeschrijvers door denzelfden Geest. Maar er volgt evenzeer uit, dat indien nog eens ooit een of ander echt schrijven van den een of anderen apostel zou worden gevonden, dat toch zeker niet in den kanon zou moeten worden opgenomen. Er zijn nog tal van woorden van Jezus bewaard, die niet in de kanonieke evangeliën voorkomen. Daar kunnen er zeer veel bij zijn, die inderdaad door Jezus zijn gesproken, toch hooren ze niet in den kanon. Alleen het kanonieke heeft gezag voor de kerk van alle tijden. En apostolische oorsprong maakt op zichzelf nog niet kanoniek. Op zichzelf is het natuurlijk ook zeer wel mogelijk de hier bedoelde onderscheiding anders te laten loopen en aan grafische inspiratie ook te denken bij verzamelaars en redakteurs (vgl. *Kuyper*, *Enc*., II, bl. 493). Neemt men de onderscheiding op deze wijze, dan dekken kanoniek en graphisch geïnspireerd elkander feitelijk, al beschouwen ze dan dezelfde zaak van een andere zijde. Maar daarom juist verdient o. i. de onderscheiding, zooals die door *Kuyper*, *Enc*., II, p. 494 gegeven is de voorkeur en daarom hebben we die ten grondslag gelegd aan ons betoog. De grafische inspiratie werkt dan, zoo menigmaal met Goddelijk gezag wordt geschreven, de *actio Dei circa canonem* bewaarde van het graphisch geïnspireerde, wat bewaard moest blijven.

redenen ook niet helpen. Iets anders te vinden, is niet zoo gemakkelijk. Omdat het gaat over het Woord Gods, zal een maatstaf aan het natuurlijke leven te ontnemen ons niet kunnen helpen. En ook kan de maatstaf niet de Schrift zelf zijn, want het gaat om de Schrift. De gedachte komt bij ons op, kan de kerk hier ook diensten bewijzen, als een nieuw lichaam door God in de gevallen wereld gebracht. Theoretisch bezien zou dat wel kunnen. Men vergete niet, dat het hier niet gaat om het meten van het Goddelijke, wat een onmogelijkheid is, maar om het Goddelijke van het andersoortige te onderscheiden, niet om kanoniek te *maken*, maar om het *aan te wijzen*. Nu is de vraag, is daartoe de kerk als maatstaf bruikbaar; is het niet Roomsch hier de toevlucht tot de kerk te nemen; zijn er misschien ook analogieën, die ons hier helpen kunnen; hoe moeten we eventueel dezen maatstaf gebruiken?

Is de kerk als maatstaf bruikbaar, d. w. z. kunnen wij door de kerk komen tot een vaste lijst van boeken? De kerk heeft vaak zulk een lijst gegeven. Men vindt er een in Art. 4 onzer geloofsbel.[1]). Dat geschiedt daar, zooals wel uit Art. 6 blijkt, vooral om de apokriefen af te wijzen. Gaan we in de kerkgeschiedenis terug, dan zien we, dat de oude kerk nog veel meer met deze kwestie bezig is geweest. De konciliën van Hippo Regius 393 en Carthago 397 hebben den kanon vastgesteld en sinds dien tijd heeft de kerk zich aan die vaststelling gehouden. Dit is nu te eigenaardiger, als men let op de volgende feiten. Het principe van kanonvaststelling komt uit het O., maar de kanon is in het W. vastgesteld en de verschillen, die er aanvankelijk tusschen O. en W. waren, zijn verdwenen. Maar had de kerk nu het recht om zoo te handelen? Men kan zeggen en komt dan op de lijn van *Harnack:* zij moest wel. Men kan

---

[1]) De Gereformeerde is dan ook verplicht zich aan die boeken te houden, juist omdat hij zijn belijdenis belijdt. Natuurlijk is de belijdenis niet grond van het gezag der Schrift. Dat aan te nemen zou zijn een overhellen naar Rome. De Schrift heeft voor den geloovige gezag, omdat zij voor hem Gods Woord is, het getuigenis des Geestes geeft hem getuigenis. Met zijn kerk belijdt hij dit en dat voor Gods Woord te houden. Maar ons is het er alleen om te doen om voor het *wetenschappelijk* denken houvast te vinden. Dat gevondene is nooit grond van het geloof, kan hoogstens dienen om het geloof min of meer plausibel te maken.

beter zeggen: zij had het te doen, omdat zij had te waken over het Woord Gods. Dat heeft de Schrift aan de kerk opgedragen. Zij moet het Woord Gods bewaren en verklaren en de leiding des Heiligen Geesets was haar daarvoor toegezegd. Door dit aan te nemen komen we volstrekt niet op de R.K. lijn. Bij Rome heerscht feitelijk de kerk over de Schrift, wij vragen alleen van de kerk een *dienenden* arbeid ten opzichte van de Schrift, die er al was. Het is bij ons een puur formeel iets. De H. S. ontleent haar gezag niet aan de kerkelijke vaststelling, de kerk wijst slechts aan, en doet dat in verband met de geschiedenis. De kerk belijdt hier haar geloof, geheel op dezelfde manier als de kerk daarna haar geloof heeft beleden in de Drieëenheid, in Christus enz. Dat is een belangrijke analogie. Met het oog op de gegrondheid en de geschonken zekerheid zal dan ook wel kunnen worden gezegd, dat de kerk als maatstaf bruikbaar is. Over den aard van het gezag der kerk zou nog veel te zeggen zijn, doch daar is thans geen gelegenheid toe. [1]) Hier is het voldoende uit te spreken: de kanoniciteit zelf rust en ligt vast in den Goddelijken oorsprong, de kerk heeft hier een dienende taak vervuld. Naar welk kenmerk de kerk heeft geoordeeld en of zij bewust of onbewust handelde, ligt hier weer achter en valt buiten ons onderwerp.

Wel moet gevraagd, hoe we nu dit gewonnen resultaat verder kunnen gebruiken. Geeft de kerk voor den tekst ook een maatstaf? Hier dient opgemerkt, dat deze vraag juist om het weinig beteekenende van 99% der varianten van lang niet zooveel be-

---

[1]) Alleen worde hier even op een punt gewezen. Als bv. een belijdenis zegt, dat de brief aan de Hebr. van Paulus is, is daarmede nog niet gezegd, dat niemand er anders over mag denken. *Voetius* bv. aarzelde in zake den brief aan de Hebr., hoewel Art. 4 Ned. Gel. Bel. hem aan Paulus toekent. Het gezag van de belijdenis is in de leer volstrekt, maar de belijdenis bedoelt geen kanoniek te geven, doch alleen te zeggen, dat die en die boeken in onderscheiding van andere kanoniek zijn. Trouwens dat geven de woorden zelf duidelijk aan en dat blijkt ook wel daaruit, dat in de officiëele uitgave Habakuk was overgeslagen. Geheel dezelfde kwestie heeft men inzake het al of niet deelnemen van Judas aan het avondmaal, men zie daarover het besluit van de Synode te La Rochelle in 1607, dat verklaarde, dat men niet verplicht was op grond van den Catechismus te aanvaarden, dat Judas aan het avondmaal had deelgenomen, omdat het geen „matière de foi” was.

teekenis is als de vorige. Er is nooit een tekst door de kerk, vastgesteld en over den tekst is kerkelijk nooit gestreden. Men kan zeggen, dat de kerk, toen zij den kanon vaststelde, meende den oorspronkelijken tekst voor zich te hebben. Dat dit niet geheel waar was, is bekend. Maar daarom zal het toch wel het beste zijn en het meest in de lijn van het voorafgaande zijn te zeggen: niet de tekst, dien de kerk voor zich had, maar dien zij meenden voor zich te hebben, de oorspronkelijke tekst moet ideaal en maatstaf zijn, maar dan met dien verstande, dat grootere inlasschingen of uitlatingen tot het vorige punt worden gebracht.

De andere punten loopen gemakkelijker. Bij de schijnbare tegenstrijdigheden moet de eenige maatstaf zijn: absolute eerlijkheid, d. w. z. alles eerlijk tot zijn recht laten komen. [1]) Dat is een algemeen iets, dat in elk bepaald geval om een individueele toepassing vraagt. Bij de woorden en daden van menschen is natuurlijk Gods geopenbaarde zedewet de eenige maatstaf, wat bij de toepassing echter niet tot liefdeloos veroordeelen mag leiden. Bij taal en stijl moet in verband, met hetgeen we vroeger zagen, wel de gewone maatstaf gelden en evenzoo, in wat we genoemd hebben zaken van wetenschap, de maatstaf der wetenschap. Maar dat laatste dan altijd zóó, dat men niet verder gaat dan te zeggen: wanneer men dit en dat nu eens wetenschappelijk zou uitdrukken, zou het zoo en zoo moeten worden gezegd, zooals trouwens de dogmatiek en de ethiek en alle thetische vakken doen, als zij gegevens der Schrift wetenschappelijk verwerken. Ter waarschuwing om niet te worden misverstaan, voeg ik er nog aan toe, dit alles niet bij historische berichten mag worden toegepast, want die vallen niet onder dit onderdeel. [2])

---

[1]) Dit is in dit geval meer dan alleen de *modus quo*, al ligt die er zeker ook in. Maar het gaat hier om een formeele zaak. Twee berichten schijnen niet met elkaar te rijmen. Dan moet juist elk bericht met den maatstaf der eerlijkheid gemeten om zoo te zien, wat het in *kan* houden en daarna te kiezen.

[2]) Ook mag men zich niet aan een moeilijkheid inzake historische berichten onttrekken door te zeggen: het is wel ingekleed in den vorm van historie, maar 't is geen historie. Wat zich in de Schrift als geschiedenis aandient, moet voor geschiedenis worden gehouden.

Zoo hebben we dan nu nog te vragen naar een maatstaf inzake de authenticiteit. Omdat wij kanoniciteit en authenticiteit moeten onderscheiden, is de kwestie der authenticititeit voor ons niet van zoo heel veel belang. Het hangt daarvan niet af, of een stuk Gods Woord is. Hier is echter een zaak van wetenschappelijk belang, omdat het onderzoek naar de authenticiteit een belangrijke plaats inneemt in de bijzondere kanoniek. In den regel werkt de bijzondere kanoniek met de resultaten der exegese, maar juist bij de authenticiteit heeft ze ook te letten, op wat andere geschriften omtrent den schrijver van het in behandeling zijnde boek leeren. Ik heb cr reeds aan herinnerd, dat de opgaven omtrent den schrijver, die in een kanoniek boek worden gegeven, voor ons beslissend moeten zijn, daar is de kanoniciteit maatstaf. Evenzeer is reeds gezegd, dat de getuigenissen van het N. T. over het O. T. binden, ook al zijn daar wel eens ernstige moeilijkheden mee.

Daarom kan bij het onderzoek naar de authenticiteit slechts in twee gevallen een maatstaf noodig zijn: 1. als, zooals we vroeger gezien hebben, om de een of andere reden moet aangenomen, dat in een boek inlasschingen of toevoegingen zijn, 2. bij de anonyme boeken. Hier worden we a. h. w. vrij gelaten en daarom kan hier slechts één maatstaf gelden: nauwgezet historisch-critisch onderzoek der overlevering, die moet vergeleken worden en gecontroleerd door de aanwijzigingen, welke aan een geschrift zelf kunnen worden ontleend. Of anders uitgedrukt: het staat hier geheel als bij de tekstkritiek.

Ten slotte nog een enkel kort woord over het drieërlei standpunt, dat bij alle kritiek kan worden ingenomen: het *naieve*, het *kriticistische* en het *goede*. Wat het goede standpunt betreft, ik heb getracht aan te geven, waarin het bestond en behoef er dus niet nader op in te gaan, doch heb alleen te wijzen op de gevaren, die dreigen, als men niet op dat goede standpunt staat. Het *naieve* standpunt is dat van den mensch, die geen probleem ziet, of die ze niet wil zien. Voor zoover dat nu voorkomt bij eenvoudige menschen, hebben we dat te eerbiedigen en zeker niet bespottelijk te maken, maar te bedenken, dat hun de smart blijft gespaard, die door de wetenschap wordt vermeerderd. Maar iets anders wordt het, als men daar een soort

standpunt van gaat maken, moedwillig de oogen sluit, heel de exegese door de dogmatiek laat beheerscht zijn, de oude kerkgeschiedenis idealiseert of laat zijn, zooals men wel gaarne wilde, dat zij geweest was. Een dergelijk standpunt komt bij Gereformeerden voor, maar even goed bij ethischen, waaronder het wel voorkomt, dat zij met hun kritiek plotseling ophouden, als zij gevaar loopen den persoon van Jezus te verliezen.

Dit naieve standpunt zal den waren man van wetenschap nooit rust geven. De wetenschap mag en moet haar uitgangspunt hebben in het geloof, maar de wetenschap kan zich niet bewegen op een terrein vol met bordjes: verboden toegang. Zij moet in het gradueele vrij zijn. Men kan een methode principieel veroordeelen en dan nooit toepassen; men kan niet met een methode beginnen, doch halverwege ophouden. Wie principieel en konsekwent is, staat sterk, wie halfslachtig is, heeft het aan zichzelf te wijten, als straks zijn leerlingen of misschien ooh hij zelf, toch het verboden terrein betreden en in het andere uiterste te vervallen. De fout van het naieve standpunt is deze en daardoor is het van het onze geheel onderscheiden, dat het wel een goed principieel uitgangspunt kan hebben, maar dat het verzuimt door dit beginsel de methode te laten beheerschen. Het heeft soms geen bewuste methode, soms de rationalistische. Het vergeet, dar er een *ars nesciendi* is, het maakt practische bezwaren, waar principieele moeten worden gemaakt. Eigenlijk kan dan ook van een naief stelsel niet gesproken. Er zijn personen, die uit vreesachtigheid, onkunde of wat dan ook een naieve methode volgen.

Aan de andere zijde staat de *hyperkritiek*. Haar grondfout is, dat zij niet uitgaat van de Schrift als Woord Gods, haar methodische fout, dat zij telkens weer feiten, die haar in den weg staan, elimineert. Zij weet, waar zij wil uitkomen evengoed als wij, maar zij doet het door een verkeerd beginsel beheerscht. De rede staat voor haar boven het geloof. Gelukkig vervallen lang niet allen, die van een verkeerd beginsel uitgaan, tot kriticisme, maar allen liggen zij er voor bloot. Het kriticisme maakt het zich gemakkelijk. Het modelleert de geschiedenis evengoed als de naieve mensch. In de praktijk is het kriticisme het gemakkelijkst te kennen aan het zonder reden

tornen aan de overlevering, aan het zoo maar onecht verklaren enz. enz. Maar dat zijn slechts de gevolgen van het verkeerde principe en niet die gevolgen maar het principe moet door ons worden bestreden. Wetenschappelijk is dit standpunt voorzoover het werkt naar konsekwent doorgevoerde methode, maar daardoor juist blijkt te meer de onhoudbaarheid van het uitgangspunt. Het is geen hyperkritiek om van een bepaald beginsel uit te gaan, wel als men dat beginsel over feiten laat heerschen. In zooverre reiken ten slotte het naieve en het kriticistische standpunt elkander de hand. Want feitelijk doet de Gereformeerde, die, wat men weleens genoemd heeft, de Arminiaansche teksten verdraait, hetzelfde als de Tübinger, die naar *Hegels* leer de geschiedenis konstrueert.

Daarmede zijn we den weg, dien we zijn ingeslagen ten einde toe afgeloopen. Ik verwacht niet, dat ik in dit korte oogenblik alle mogelijke bezwaren heb kunnen wegnemen. Ik hoop, dat ook deze bijdrage op nieuw mag leeren, dat wij Gereformeerden niet verlegen behoeven te staan, niet bang behoeven zijn, maar ook op het terrein van kanoniek en exegese in de kracht van God moedig verder kunnen gaan om naar den eisch van ons beginsel te arbeiden aan den opbouw der wetenschap!

EXEGETICA

DOOR

Dr. D. J. VAN KATWIJK.

Micha 5 : 1. En gij, Bethlehem, Ephrathah,
al zijt gij klein, om te wezen onder de duizenden van Juda,
uit u zal Mij voortkomen, die bestemd is ten Heerscher in Israel,
en Wiens uitgangen zijn uit oude tijden, uit de dagen der eeuwigheid.

Ons vers is te noemen het middelpunt en het hoogtepunt van het boek van Micha's prophetie, gelijk ons die in den canon is overgeleverd. Het eerste gedeelte (c. I—II) bevat alleen dreiging en oordeel, met eene enkele troostspreuk aan het slot. Het tweede gedeelte vat (c. III) de oordeelsaankondigingen over de overheden des volks en over de valsche propheten nog eens op en breidt ze uit. Maar daarna vangt in c. IV de prophetie van heil aan. De „berg van des Heeren huis" zal hoog verheven worden; daarheen zullen de heidenen zich wenden, om „de wegen Gods" te leeren. Het zal een tijd van vrede zijn, van vrede over de gansche aarde, waarin de zegeningen van den eeuwigen vrede zullen worden genoten (v. 1-7). En wel moet Juda door een vuur van zware verdrukking worden gestraft en gelouterd, moet het naar Babel in ballingschap, — toch zal het worden gered, en het Koninkrijk des Heeren zal in de dagen van den Eindtijd in heerlijkheid worden hersteld. Dan wendt de propheet zich tot Bethlehem, de geboorteplaats van den grooten Koning, om haar en allen kinderen van Juda te verkondigen de komst van Hem, „Wiens uitgangen zijn uit oude dagen, uit de dagen der eeuwigheid". Heerlijk zal wezen Hij, die Vrede is, en zegenrijk Zijn regiment voor Jacob en voor de heidenen. Door Hem richt God Zijn vrederijk op, waarin geen oorlog, geene zonde van afgoderij, geene heidenen, die God wederstaan, meer zullen zijn.

De profetie van den eeuwigen Heerscher uit Bethlehem is het midden van dit deel van Micha's godspraak.

ואתה. Met hetzelfde woord vangt de propheet de voorafgaande pericope (4 [8-14]) aan. Micha legt gaarne verband tusschen verschillende stukken door gelijke aanvangswoorden; en dat wel met het doel, om het verschil in inhoud te scherper te doen uitkomen. Zoo vangen de drie stukken van zijn prohetie allen aan met שמעו. En hier teekent hij door hetzelfde beginwoord een levendig contrast tusschen de beide stukken. Het eerste (4 [3]) spreekt van lijden en vernedering in de ballingschap van Babel; en nu zal Juda wel daaruit worden verlost, maar toch zweeft aan het einde den propheet het beeld van de ellende en van de vernedering nog voor den geest: met den staf, waarop Israels heerscher placht te leunen, als teeken van zijne waardigheid, zal men hem smadelijk op het kinnebakken slaan. Doch dan schouwt de propheet een nieuw, troostrijk gezicht; en hetzelfde aanvangswoord moet 't contrast helder doen zien.

Hoewel de namen van steden als regel vrouwelijk zijn, wordt hier Bethlehem aangesproken in masculino; zie ook de mannelijke vorm צעיר en het mannelijke suffix aan de praepositie: ממך. De verklaring van Keil en Roorda [1]) schijnt mij afdoende, dat onder den naam der stad de „Einwohnerschaft" wordt aangesproken. Eene stad dacht men zich als eene „moeder" (2 Sam. 20 [19]) en hare inwoners als hare „zonen" (Ps. 149 [2]), zoodat het voor de hand ligt, de gezamelijke bevolking als collectivum aansprekende met den naam der stad, dit in masculino te doen. De vermelding van de „duizenden" van Juda bevestigt dit. De propheet richt zich tot de kleine Davidsstad, onder welks burgers zich eenmaal het huisgezin van Isaï bevond. Daaruit riep de Heere den eersten theocratischen koning van Israel; en uit deze zelfde Davidsstad zal in den Eindtijd voortkomen Vorst Messias, die Davids Zoon is (2 Sam. 7 [12] vv.) Op eene wijze, die opmerkzaamheid verdient, wordt de stad hier aangesproken,

---

[1]) Keil, Kl. Propheten [3], p. 347; Roorda, Comm. in vatic. Michae, 1869, p. 91. — Afgewezen moet worden de meening van Von Orelli, Kl. Proph. [3], p. 120, en Umbreit, Kl. Proph. p. 229, als zoude sa'ir mannelijk zijn, wijl het zou terugslaan op Bethlehem.

Bethlehem, Ephrathah. Roorda.[1]) heeft hierop de conjectuur voorgeslagen: om לחם als geïnterpoleerd te beschouwen, en dus enkel te lezen: en gij, huis van Ephrathah. Elhorst[2]) is van meening, dat „Roorda overtuigend heeft aangetoond", dat men aldus lezen moet. M. i. is de conjectuur van Roorda allerminst overtuigend. Roorda grondt haar op één M. S., dat deze lezing heeft, en op den textus receptus van de LXX: και συ Βηθλεεμ, οικος 'Εφραθα. Hier is, volgens Roorda, Βηθλεεμ ingedrongen als interpretamentum van den naam 'ΕΦραθα, of door vergelijking met den Hebr. text, gelijk die nu gelezen wordt.

Hiertegen moet worden opgemerkt: dat wanneer „Bethlehem" is ingevoegd als interpretamentum van „Ephrathah", men zou verwachten, dat het daar *achter* zou staan; dat nergens elders sprake is van een Beth-Ephrathah, wel van Beth-lechem; dat de Grieksche vertaler hier overtollig οικος heeft ingevoegd, gelijk hij het eveneens deed in III^{1}. De M. T. moet worden gehandhaafd. „Le texte primitif de Michée est celui, qui est représenté par les Massorètes" [3]).

Waarom twee namen van het stedeke naast elkander worden genoemd? Men heeft gemeend, dat het was om het te onderscheiden van het andere Bethlehem, dat niet in Ephrathah, ten Z. van Jerusalem, lag, maar ten N. daarvan; dit zuidelijke plaatsje zou eerst geheeten hebben: Ephrathah, en zou later Bethlehem zijn genoemd, gelijk blijken zou uit de verklarende glosse in Gen. 35^{19} en 48^{7}: Ephrathah, d. i, Bethlehem.[4]) Deze geographische quaestie hier na te gaan, valt buiten het bestek dezer regelen. Men zie Köhler, Bibl. Gesch. d. A. T. I, p. 150, en het oordeel van Delitzsch, N. Comm. Genesis, p. 423: „das „ „weniger bekannte" " benjaminitische Ephrath is lediglich in kritischem Interesse erfunden". — Dit nu voorbijgaande, meenen wij, dat de twee namen ieder in vocativo staan, en dus niet Bethlehem in statu constructo, zooals de vertaling van Van Hoonacker doet vermoe-

---

1) Roorda, t. a. p., p. 92.

2) Elhorst, de Prophetie van Micha, p. 51.

3) A. van Hoonacker, les douze petits Prophètes, p. 389.

4) Elhorst, t. a. p., p. 50, 51; Kuenen, H C O^{2} II p. 376; Oort, Atlas voor Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenis, kaart VII, text, p. 14.

den: B. *d'* E. De propheet spreekt niet zonder bedoeling het stadje aan met twee namen. Bekend is zijne voorliefde voor emblematische namen, waarmede hij allerlei toespelingen maakt. Zie de stedennamen in 1 [10-15], en 7 [18] „wie is God, gelijk Gij . . ?" waarin toespeling ligt op zijn eigen naam: Micah, Micajah, Micajahu = wie is gelijk Jahweh? Zoo doet hij hier eveneens: Bethlehem, de nieuwe naam = Brood-huis; Ephrathah, de oudere naam = Vrucht-veld, die zegeningen voortbrengt den menschen, waardoor zij leven en gelukkig zijn, in den verhevensten zin zult gij dat zijn voor Gods gemeente in den Eindtijd, als gij den Messias zult zien voortkomen uit uw midden.

De Heere Jezus zal later in den geest van Micha spreken, als Hij zeggen zal: „Ik ben het brood des levens" (Joh. 6 [48]). Dus genomen staan de namen niet opeengehoopt zonder zin; maar bieden zij ons eene schoone gedachte, in een litterairen vorm, dien Micha gaarne gebruikt. [1])

Bij צעיר gaat het bij de exegeten ten principale om de vraag, of het genomen moet worden als appositie of als praedicaat. De meeste commentatoren verklaren zich voor: appositie, b.v. Hengstenberg, Nowack, Von Orelli en vele anderen. Hitzig, [2]) die het eveneens nam als bijstelling, merkte op, dat het adjectivum dan het artikel moest hebben, en beschouwde als zoodanig de ה van אפרתה aangezien die naam ook wel אפרת wordt gelezen. להיות, dat z. i. moeilijk te verklaren is, moet worden beschouwd als ingedrongen uit den 2en hemistisch, en hier dus worden geschrapt. Hem gewerd de bijval van Wellhausen, Nowack, Marti, G. A. Smith e. a. — De conjectuur is tendenzieus en onnoodig. Aangenomen, dat צעיר als appositie moet worden genomen, heeft men hier in een poëtisch stuk liever den langeren, plechtigeren vorm; en waar 't woord met artikel voorzien, stooten zou op 't volgende woord, moet men het artikel er juist niet bijtrekken, en den text, zooals die is overgeleverd, handhaven. De oude vertalingen nemen צעיר als praedicaat; Trg, LXX: ὀλιγοστος εἶ; Vulg.: parvulus es. In onzen tijd aldus

---

[1]) Cf. Keil, t. a. p., p. 347; Caspari, Micha, p. 205; Umbreit, t. a. p., p. 229, Hengstenberg, Christologie O. T. [2] I p. 554.

[2]) Hitzig, die zwolf kleinen Propheten[4], p. 221.

Knabenbauer: et tu . . parva (ut) sis etc. M. i. moet aan de opvatting als praedicaat de voorkeur worden gegeven; dat אתה niet staat, zooals in den regel, achter het adjectivum, behoeft hier niet tegen te worden ingebracht, daar het met emphasis aan 't hoofd van den zin staat, en dus niet nog eens behoeft herhaald te worden. De eerste hemistisch vormt dan een consecutieven zin: „hoewel gij, B. E., klein zijt . ., toch komt uit *u* . .". Bethlehem, zoo klein, zoo verdwijnend klein bijna onder de steden van Juda, zal een roem ontvangen, grooter nog dan het reeds als Davids stad bezitten mag; het zal eeuwigen roem dragen op het feit, dat de Heerscher bij uitnemendheid, Vorst Messias, eruit zal voortkomen.

De ל voor היות beteekent: wat aangaat, vergeleken bij, en wijst het standpunt aan, van waaruit Bethlehem hier wordt beoordeeld. In vergelijking met de andere steden en landschappen van Juda, was Bethlehem klein, heel klein. Niet juist is Keils opmerking [1]), dat להיות staat „statt des genaueren מהיות" en dat de beteekenis zijn zou „zu klein um unter denselben (=de duizenden van Juda) eine Stelle einzunehmen", en dat Micha op deze wijze hier zou hebben geschreven ter wille van gelijkluidendheid (zie het volgende להיות). Want ware dit juist, dan zou Bethlehem *geen* plaats hebben onder de duizenden van Juda; en de ל toont juist in zijn onderscheid van מן aan, dat het *wel* eene plaats onder de steden van Juda inneemt. Alleen: de plaats is eene bescheidene, eene kleine. Opgemerkt moet hier worden het tweemaal gebruiken van een eigenaardigen term, telkens in andere beteekenis, wat typisch is in Micha's stijl.

Met „duizenden" zal hier bedoeld zijn: „geslacht". de organisatie van verscheidene „vaderlijke huizen". Cf 1 Sam. 10^{19}, Ri 6^{15}. Mogen wij in 1 Sam. 20^{6}: משפחה nemen als synoniem van אלף, gelijk gedaan wordt in 1 Sam. 10^{19} verg. met ^{21}, dan zal Bethlehem, althans in Sauls dagen, een אלף hebben gevormd [2]). Doel van den propheet is dus, erop te wijzen, dat Bethlehem zeer klein is in vergelijking met de andere steden van Juda, maar dat deze kleinheid geene verhindering is, dat de

---

[2]) Keil, t. a. p., p. 347; zoo eveneens Caspari, t. a. p., p. 206.

[1]) Cf Keil, Arch.[2] § 140; Nowack, Arch. I p. 300—301.

groote Koning uit dit stedeke zal worden geboren.

יצא מן wil Keil niet verstaan in dien zin, dat Bethlehem de plaats van „Abstammung" van den Heerscher aanwijst, maar beteekent volgens hem: „aus der Einwohnerschaft des kleinen Bethlehem werd hervorgehen und auftreten" (p. 348). Ten onrechte. Wanneer men יצא hier neemt in den zin van „geboren worden", wat meermalen het geval is (Gen. 25[26], 38[28] enz.), dan zal dit toch niet behoeven te beteekenen: „dasz B. als der Vater des Messias betrachtet würde". Natuurlijk, Messias zal zijn een Davidide; en het geslacht van David is uit Bethlehem afkomstig; maar 't schijnt mij niet zonder bedenking toe, om Bethlehem hier maar gladweg te identificeeren met het huis van David. Het koninklijk geslacht woonde niet meer in Bethlehem, maar in Jeruzalem; en het wordt hier in 't geheel zelfs niet genoemd; wel tweemaal de naam van de stad. M. i. laat Micha dan ook op den *stadsnaam* allen nadruk vallen; te midden van hare inwoners, binnen hare muren zal de Koning bij uitnemendheid geboren worden. Bethlehem zal zijn de geboorteplaats van den Messias. [1])

Het suffixum van לי ziet omnium consensu op Iahweh, in Wiens naam de propheet spreekt. God is het, die den Koning zendt; Hij komt, Deo auctore (Knabenbauer); „das Hervorgehen dient dem Plane des Herrn, gehört zur Förderung seines Reiches" (Keil); „er soll Jahwes Absichten uitsprechen" (Nowack). Immers deze Koning uit Davids huis is bovenal Gods Koning (Ps. 2[6]). Er is verschil tusschen Micha „ om te zijn Heerscher in Israël", en Jeremia 30[21]: „en zijn Heerscher zal voortkomen uit zijn midden". Jeremia constateert eenvoudig de qualiteit; Micha wijst aan: de Davidide, die uit B. zal voortkomen, zal ertoe bestemd zijn door God (לי), om Heerscher over Israël te zijn. De ל heeft hier: doelaanwijzende kracht, evenals bv. in Hosea 2[11]: לכסות: Door de tegenstelling tusschen Bethlehems kleinheid en de groote bestemming van Hem, die in zijn midden zal geboren worden, aldus duidelijk in het oog te laten vallen, wordt dit tevens belicht: de heerschersgrootheid van den

---

[1]) Zoo is het ook verstaan door de Joden ten tijde der geboorte des Heeren; zie Mt. 2[4] v. v.

komenden koning zal haar ontstaan danken niet aan menschen, maar aan God (לי); God wendt Zich tot het kleine, opdat de kracht Gods zou worden gezien en geprezen.

מושל wijst zeer zeker terug naar ממשלה in 4^{8}. De heerschappij van het huis van David, die ondergaan zal in de Babylonische ballingschap, zal weder worden opgericht; en zij zal rusten op dezen Heerscher. Het Davidische koninkrijk zal voorbereiding zijn tot-, en zijne heerlijkheid bereiken in het Messiaansche koninkrijk.

Over het laatste gedeelte van het vers gaan in dezen tijd de meeningen geheel uiteen. De moderne exegese vindt hier gepropheteerd, dat er weder zal opstaan een koning als David. „David wird kommen, wie er einst in den Tagen der Urzeit schon dagewesen ist", verklaart Nowack (p. 228) met verwijzing naar Ez. 34^{23}, 37^{24}. Hij en Marti zijn eenstemmig in de bewering, dat dit vers onmogelijk zijn kan van Micha; in de 8e eeuw v. C. kon men David nog niet genoemd hebben „ein Mann der grauen Vorzeit". Eerst na het Exil, als het Davidische koningschap heeft opgehouden, en David herinneringen aan oude dagen opwekt, heeft men aldus kunnen spreken. En zoo wordt deze prophetie met die van Jesaja uit die dagen (9^{1-6}, 11^{1-9}) verwezen naar den tijd van de ballingschap. Intusschen mag niet worden vergeten, dat de Messias uit Davids huis niet eerst in en na het exil wordt gepropheteerd; reeds in Davids dagen wordt geopenbaard, dat uit zijn huis „de koning" zal voortkomen (2 Sam. 7^{12-16}, 23^{5}, Ps. 110). Alle Messiaansche prophetiën te verwijzen naar den tijd van 't exil is een critisch apriorisme, eene constructie van de geschiedenis van de religie van Israël, die in strijd is met den historischen en den logischen gang dier historie. Ten eerste moet het onze belangstelling wekken, dat aan de propheten der 8e eeuw, Jesaja en Micha, zoo wondere dingen aangaande den „Koning" worden geopenbaard.

De uitdrukkingen: מקדם en מימי עולם wijzen terug naar een grijs verleden; maar ook: naar wat vóór en buiten den tijd ligt, naar de eeuwigheid. Parallel in beteekenis als hier, worden קדם en עולם in Spreuken 8^{22} gebruikt, waar aan de persoonlijke, goddelijke Wijsheid een vóór-tijdelijk, eeuwig zijn wordt toege-

kend. Te handhaven is de uitlegging van de Christelijke Kerk, dat hier sprake is van het praeëxistent zijn, d. i. het God-zijn, van den Messias. Ten onrechte hebben sommige oude exegeten, bv. Tarnovius [1]), beweerd, dat hier zou worden geopenbaard de eeuwige generatie des zoons. „Egressus (=מוצאותו) i. e. nativitas ex Patre". Dit zegt onze text niet. De „uitgangen" hebben niet betrekking op wat geschiedt *in* het goddelijk wezen. De woorden van het laatste deel van den 2en hemistich wijzen aan eene tegenstelling met het menschelijke. „Uit den oertijd, uit de dagen der eeuwigheid" neme men als staande tegenover het in-den-tijd-zijn des menschen; en dus verstaan met 't oog op de andere Davidische koningen: Messias is eeuwig, Hij is vóór den tijd, vóór de wereld, Hij is praeëxistent; Hij is waarlijk God.

Onder de exegeten van orthodoxen huize is verschil over den zin van מוצאתיו. Twee meeningen staan hier naast elkander. De eene is die van Hengstenberg [2]). Hij gaat uit van de bewering, dat de nomina, met מ gepraefigeerd, aanwijzen de plaats, waar iets geschiedt of is, enz.; maar niet de handeling zelve (p. 562). Dus „ist zu übersetzen: und seine Ausgangsörter sind von der Vorzeit, von den Tagen der Ewigkeit, für: die Orte, von denen er ausgeht, sind die Vorzeit, die Tage der Ewigkeit" (p. 564). De woorden wijzen dus tegenover den menschelijk-nederigen oorsprong van den Messias Zijn goddelijk-grooten oorsprong aan. De praeëxistentie en de Godheid van den Messias worden hier duidelijk geleerd [3]).

De andere is die van Keil, Caspari en Böhl [4]). Zij namen 'מ als een nomen actionis, en verstonden er onder: het gedurig werken van den Messias, dat teruggaat tot in de eeuwigheid. Men kan zich geen tijd zóó vroeg denken, of de Messias werkte tot heil Zijns volks; dat ligt in „uit den oertijd"; maar nog verder gaat het werken van Messias terug: „uit de dagen der eeuwigheid", toen er nog geen wereld was.

---

[1]) Tarnovius, In Micham Commentarius, 1637, p. 136.

[2]) Hengstenberg, t. a. p. I p. 560 v.v.

[3]) Hengstenberg, t. a. p., III. 2[2]. p. 29, 156.

[4]) Keil, t. a. p., p. 348; Caspari, t. a. p. p. 211 v.v.; Böhl, Christologie A. T. p. 224, 225.

Hierover het volgende. Hengstenberg heeft zeer zeker ongelijk met zijne bewering, dat nomina met gepraefigeerden מ niet kunnen zijn: nomina actionis. Dat is wel degelijk het geval. Het moet uit het gebruik worden opgemaakt, of zulk een woord een nomen is. „Bei den Wörtern mit מ soll versucht werden, die Bedeutungen in die Kategorien actio ipsa, objectum (effectus), subjectum, instrumentum, locus actionis, einzureihen und anzudeuten, wann diese Kategorien in der Literatursprache hervortraten" [1]). מוצאה kan dus zeer goed zijn nomen actionis. Hij heeft zeer zeker gelijk, wanneer hij erop wijst, dat er eene duidelijke betrekking bestaat tusschen יצא לי en מוצאתיו. Toch behoeft deze goede opmerking niet teloor te gaan, wanneer men met de oudere exegese 'מ beschouwt als nomen actionis, als „handelen", daadwerkelijk optreden van den Messias. Immers Hij kan daarom alleen van eeuwigheid als Messias optreden, wijl Hij als God van eeuwigheid *is*. En waar al Zijn werken van eeuwigheid af culmineert in het feit van de vleeschwording zelve, is dit komen-op aarde, dit „uitgaan" (dat uitgedrukt ligt in יצא לי) zelve ook eene daad van machtig verlossingswerk van den Messias. Vandaar dat wij ons liever aansluiten bij Keil c. s.

De pluralis is te nemen als pluralis intensitatis: Zijn nimmer-ophoudend, altijd-werkend werken. Uit het gebruik van קדם en ימי עולם naast elkander, is op te maken, dat Micha ze gebruikt als climax en dat hij met nadruk wijzen wil op het aan-allen-tijd-voorafgaande, op de eeuwigheid, waarin Messias reeds werkte als Verlosser Zijns volks, totdat Hij het vleesch aannam en daadwerkelijk de zaligheid Zijns volks tot stand bracht.

Vatten wij de gedachten, door Micha in zijn woord belichaamd saam, dan zien wij, dat zij zich bezighouden met den grooten Koning der toekomst, die Israel verlossen zal Hij ziet in zijne dagen zonde en afval, en hij weet dat daarover het oordeel Gods komt. Hij heeft het ook aangekondigd, Maar hij heeft van God meer ontvangen dan schouwen van oordeel: in 't Eind der dagen zal God verlossing geven; dan zal het konink-

[1]) König, Lehrgeb d. Hebr. Sprache, II 1. p. 93.

rijk van David weder worden opgericht. Maar het zal dan niet meer het aardsche rijk zijn; het zal overgaan in het rijk van den Messias. Die zal geboren worden in het kleine, nederige Bethlehem, dat herinnering heeft aan een groot koning, die in zijn midden werd geboren, maar dat nu achterging en zonk in macht en aanzien. Hij, die in den Eindtijd daar zal worden geboren, zal bestemd zijn door goddelijke opdracht om Heerscher te zijn. In Bethlehem geboren, zal Hij dus zijn mensch uit de menschen. Toch zal Hij meer zijn: Hij is אבי־עד, de Vader der eeuwigheid; Hij is vóór alle dingen, van eeuwigheid; Hij is waarachtig God. En waar God is: eeuwig Leven; het goddelijke zijn inhoudt eeuwig werken, gaat dus uit Hem uit een werken tot heil en redding van Zijn volk, buiten den tijd, in de eeuwigheid; dat zich ook uitstort in den tijd, en dat zijn hoogtepunt bereikt, als Hij Gode voorkomt uit Bethlehem en Hem geboren wordt als Messias, om te worden Zijn Heerscher, onder Wiens scepter het Godsrijk zal gedijen.

CONSOLIDATIE OF PROPAGANDA

DOOR

Ds. W. J. GOEDBLOED te *Maarsen.*

Bij de vaststelling van de plaats, die de afzonderlijke geschriften des Bijbels in de idee van den Canon innemen, mag niet verwaarloosd worden de aanleiding, waarom de geschriften vervaardigd zijn. Zeer zeker, wanneer wij daarmee op de hoogte zijn, zijn wij met ons onderzoek nog niet gereed, maar toch kennen wij dan een factor, warmede wij terdege rekening hebben te houden bij de aanwijzing van de plaats, die afzonderlijke geschriften in het geheel der Heilige Schrift innemen.

Dit geldt zoowel van afzonderlijke boeken als van groepen van boeken.

Wij willen uit dat oogpunt enkele opmerkingen maken omtrent de brieven van Paulus. Wij gaan daartoe niet de afzonderlijke brieven na, maar de groep der Paulinische geschriften in haar geheel.

Als vaststaande mag vermeld worden, dat de Paulinische geschriften een epistolair karakter dragen. Zelfs aan den Romeinerbrief, die het meest een tractaat of verhandeling nabijkomt, kan toch het karakter van brief niet ontzegd worden. Dit epistolaire karakter bestaat onder meer hierin, dat zij hun ontstaan te danken hebben aan allerlei omstandigheden en gelegenheden in de kerken, waaraan zij gericht waren. Het waren dwalingen op het gebied der leer, misstanden in het zedelijke leven, ja zelfs persoonlijke verhoudingen, die Paulus aanleiding gaven zijn brieven te schrijven. Bij elken brief waren die weer verschillend. Maar wat ze allen gemeen hebben is zeer zeker dit, dat ze gericht waren aan pas gestichten gemeenten of aan personen, die in pas gestichte gemeenten te arbeiden hadden.

't Is dit punt, waarover wij enkele dingen willen zeggen. Voornamelijk willen wij deze vraag behandelen. Bedoelen de

Paulinische brieven propaganda of consolidatie? Wanneer wij zeggen: zij bedoelen propaganda, dan zeggen wij daarmee, dat Paulus aan de pas gestichte kerken onderricht gaf in de wijzewaarop zij het Evangelie hadden te verbreiden: wanneer wij zeggen consolidatie, dan zoeken wij de beteekenis in de eerste plaats in de bevesting en versterking van het reeds verkregene.

Bij de beantwoording van de vraag. propaganda of consoli, datie? kan, dunkt ons, het antwoord niet twijfelachtig zijn. Hoofddoel was in de eerste plaats consolidatie, in de tweede plaats propaganda.

Zoo is in de Thessalonicenserbrieven de doorloopende tendenz wat in I Thess. 3 : 10 staat: Nacht en dag zeer overvloediglijk biddende, om uw aangezicht te mogen zien en *te volmaken hetgeen aan aw geloof ontbreekt.*

Zoo ook in de Corintherbrieven. Zegt hij daar in den aanhef dat de Corinthiërs in alles rijk zijn geworden en het hun aan geen gave ontbrak, hij zegt toch ook *dat hij hunne volmaking wenscht.*

Deze tendenz vinden wij in alle brieven. Steeds wijst de Apostel er op, dat hij zocht hunne opbouwing, bevestiging en sterkmaking in het heilig geloof, dat zij ontvangen hebben.

Maar ook uit datgene, wat de Apostel hen schrijft, blijkt dat. Al wat hij schrijft omtrent de waarheid, bedoelt niet allereerst hen in staat te stellen het Evangelie te prediken aan hen, die het nog niet gehoord hebben, maar om hun eigen inzicht in de leer des heils en in de verborgenheid der godzaligheid te verhelderen en te bevestigen. Dit geldt zoowel op het terrein der Dogmatiek en Ethiek als op dat der kerkinrichting en kerkregeering. Ook waar hij aan Titus beveelt van plaats tot plaats ouderlingen aan te stellen, dan ligt daarin besloten, dat er reeds gemeenten waren, wat de Apostel dan ook in het begin van dat vers constateert.

De omvang van het artikel belet ons dit alles in den breede aan te toonen. Maar ieder, die met de geschritten van Paulus op de hoogte is, zal het bovenstaande moeten erkennen.

Hoofddoel van de Paulinische geschriften is consolidatie van de bestaande gemeenten.

Dat neemt echter niet weg, dat zij ook een propagandistisch karakter dragen. Evenwel dit karakter is bijkomstig en afgeleid. Zij zijn propagandistisch in zoover zij de pretentie van het Christendom als wereldgodsdienst handhaven. En in de leer der verborgenheid der godzaligheid, die door Christus tot openbaring is gekomen (zie den Romeinerbrief, den brief aan Efeze, dien aan Colosse en die aan Timotheus) en in de leer, dat er in Christus is geen Jood of Griek, Barbaar of Scyth, man of vrouw, dienstknecht of vrije (zie den Galaterbrief) stelt hij de katholiciteit van het Christendom vast. Terwijl hij den Christenen voortdurend op het hart bindt, dat zij hun geloof zullen belijden, dat zij zullen zijn als kinderen des lichts schijnende te midden van een krom en verdraaid geslacht. Zoowel objectief als subjectief stelt hij het propagandistisch karakter van het Christendom in 't licht.

Evenwel herhaalt hij, voorzoover ik mij herinner, niet rechtstreeks het Zendingsbevel, dat de Heiland Zijnen discipelen gaf. Dit vloeit uit den aard der zaak voort. Toen de Apostel zijne brieven schreef, waren de meeste Apostelen nog in leven. Bovendien geheel zijn optreden en arbeid was een levend bewijs van het bevel des Heilands. Om al die redenen behoefde hij dat niet expres te herhalen. Ook komt er nog bij, dat alle gemeenten het O. T. als Gods Woord bezaten en de roeping om Gods heil van dag tot dag te boodschappen en het te verkondigen onder de volken, daarin duidelijk genoeg gepredikt werd.

Uit dit alles blijkt voldoende dat de brieven van Paulus ook een propagandistisch karakter dragen. Toch mag nooit uit het oog verloren, dat hoofddoel van zijn schrijven was consolidatie van het verkregene. Het is ons niet te doen om de gewichtige plaats te betwisten, die de idee der missie in de idee van het Christendom vormt. Maar wij mogen toch ook niet vergeten, dat de idee der missie niet de geheele idee van het Christendom inneemt. Het Christendom is rijker dan alleen de missie. Missie blijft altijd middel, doel is dat de Christenen hun drievoudig ambt van profeet, priester en koning zullen vervullen. Nu is het wel waar, dat zij dat ook doen op het terrein der missie, maar zij moeten het, behalve op dat terrein, ook op de andere terreinen des levens doen. De

veelvuldige wijsheid Gods wordt op missioniar terrein, maar ook op ander gebied gezien.

Dat Paulus' brieven in de eerste plaats doelen op de consolidatie van het verkregene is ook hierom van belang, dat daardoor het blijvende karakter van deze geschriften voor de kerk van alle eeuwen beter gehandhfaad wordt. Wanneer men stelt dat zij in de allereerste plaats propagandistisch van karakter zijn, dan stelt men de deur open voor de onjuiste meening, dat wij ze zoo niet meer noodig hebben. Zij zijn dan wel goed voor de Missionaire Dienaren des Woords in onze Oost en voor de daar pas gestichte kerken, maar wij kunnen ze dan wel missen. Nu weet ik wel, dat dit gevaar niet dreigend is, maar toch mag hier met een enkel woord het aangeduid. Steeds moeten wij er voor waken, dat geen gedeelte der Heilige Schrift gedegradeerd wordt.

Verder is het ook van belang om de idee der missie zuiver te houden. Zeer zeker de Apostel Paulus is de Heidenapostel bij uitnemendheid. Maar zijn hoofdbeteekenis als Apostel ontleent hij toch aan het feit, dat hij het diepst ingeleid is in de vraag naar de verhouding van wet en genade en vervolgens in de vraag naar het alomvattende van het Christendom. Uit genade zalig worden en daarom moeten de begenadigden verkondigen aan de overheden en de machten de veelvuldige wijsheid Gods. Wanneer wij de Paulinische geschriften lezen vooral met het oog op de idee der missie, dan komen wij onwillekeurig tot eenzijdigheid. De openbaring Gods is rijker dan alleen de Paulinische geschriften. Ook het licht, dat andere Bijbelboeken daarover verspreiden, mag niet verwaarloosd worden. Wij moeten de idee der missie bepalen volgens de gegevens, die de gansche Heilige Schrift daarvoor biedt.

Doen wij dat niet, dan worden wij eenzijdig. En dan is het met deze idee evenals met alle ideeën van het Christendom, of laat ik liever zeggen, het is met deze waarheid evenals met alle waarheden van het Christendom. De gegevens der Godsopenbaring in betrekking tot de zaak der missie worden in den loop der historie door de kerk des Heeren geassimileerd in verband met de gansche waarheid Gods. De leer der missie moet opgebouwd uit de Heilige Schrift bij het licht der histo-

rie. Wij kunnen de idee der missie niet alleen uit de gegevens der Paulinische brieven construeeren. Die brieven geven wel waardevolle gegevens, maar de idee der missie als stuk van de geloofswaarheid, is een onderdeel der Dogmatiek en moet daarom op de geheele Heilige Schrift rusten.

En ten slotte, wanneer wij de brieven van Paulus vooral van uit de idee der missie lezen, doen wij te kort aan den rijken inhoud van die geschriften. Zij bevatten veel meer. Zij bieden stof voor alle loci der Dogmatiek. Zij geven gegevens voor Ethiek, Kerkrecht, Historia Sacra, ja voor alle Theologische disciplinen. Zij zijn nuttig tot leering, tot wederlegging, tot onderwijzing die in de rechtvaardigheid is. Wij mogen de Paulinische geschriften niet degradeeren door ze alleen voor pas gestichte gemeenten noodig te verklaren, maar wij mogen ook niet aan hun rijken inhoud voor het geheele Christelijke leven te kort doen. Zelfs de meest gefundeerde gemeente en de diepst ingeleide Christen zal altijd nog in de Paulinische brieven raad en vermaan, steun en troost vinden.

Om al deze redenen houden wij staande, dat de Paulinische brieven in de eerste plaats bedoelden consolidatie van het verkregene en pas in de tweede en afgeleide plaats propaganda onder het nog niet verworvene.

KRONIEK.

Een vergeten tijdschriftartikel. — Predikantennood. — Opzien tegen het predikambt. — Gereformeerde Juristen. — Juristen ten dienste der Ned. Herv. Kerk. — Haar historische rechten. — Het optreden van Ds. Hulsman. — Een woord van wijlen Prof. Gunning.

Er bestaat een oud artikel van Dr. Kuyper uit 1867, dat echter in de overigens zoo volledige lijst zijner boeken en geschriften niet voorkomt, maar dat indertijd een plaats vond in *De Vereeniging: Christelijke Stemmen*, en getiteld was: *De velden zijn wit tot den oogst, maar de arbeiders weinigen.* Dit artikel bespreekt de schaarschte van predikanten, en behoudt ook voor onzen tijd nog zijn waarde, al was het alleen reeds om den wensch aan het slot: „dat men, geleid door den Heiligen Geest, een geslacht van Evangeliedienaars kweeke, dat niet de waarheid in koude afgetrokkenheid verkondigt, maar ze in eigen hart opneme, om ze uit het eigen gemoed èn op den kansel èn in geschriften èn in het leven te reproduceeren met die warmte en frischheid, die anderer hart vanzelf voor haar openen moet".

De hooge eischen, die Dr. Kuyper hier aan het predikambt stelt, konden er echter wel eens toe meewerken om den predikantennood onder ons nog grooter te maken. Dat bleek nog pas uit het Octobernummer van *Fraternitas*, waar als één der oorzaken van de weinige animo tot het studeeren in de theologie genoemd wordt de vrees voor de uiterst zware eischen, die het leven aan een Gereformeerd predikant stelt. En de zwaarste eisch wordt dan aldus geformuleerd: „De predikant moet waar, moet zichzelf zijn in zijn heerlijken arbeid, ook in zijn preeken. En deze laatste toch zoo geheel onmisbare eisch lijkt ons te zwaar, wanneer men van dienzelfden predikant zooveel geestelijken arbeid vergt als nu in de Gereformeerde Kerken het geval is. Want om waar te zijn in een werk als het

houden van een predikatie, een werk zoo onnoemelijk veel gewichtiger dan alle andere arbeid, om waar en diep-menschelijk te blijven in het woord, dat van Godswege tot de gemeente gesproken wordt, daartoe is alleen in staat een man met een rijk zieleleven, met een fijnbesnaard gemoed, die uit eigen worstelen en lijden, uit eigen vreugd en dankbaarheid, uit eigen geloof en liefde dit alles ook in anderen doorvoelen kan. En van zoo iemand, van wien we dat moeilijke en hoogst ernstige werk opdragen, van zoo iemand eischen we na een welbestede week iederen Zondag twee preeken! Vergelijk het quantum geestelijk werk, dat die predikant per jaar afdoet, met wat een begaafd schrijver, met wat een geleerd onderzoeker in dat jaar geleverd heeft. En als we dan daarbij in rekening brengen alle andere bezigheden en beslommeringen, die den predikant per week zeker drie dagen kosten, wat een bovenmenschelijk rijk gemoedsleven, wat een onbeteugelbaren aandrang tot waarachtig getuigen, wat een geweldig studievermogen moet zoo'n wonder van een predikant dan toch wel niet bezitten!"

Er zijn er dan ook juist onder de ernstigste der studenten, die voor het predikambt terugschrikken, omdat ze meenen, dat zij, na enkele jaren in het ambt te zijn geweest dát, wat ze nu frischheid, nuchterheid en simpele oprechtheid noemen, zullen verliezen, wijl het teveel aan geestelijke productie, dat van ze geëischt wordt, dit alles in hen onderdrukken en voor een groot deel dooden zou.

En zou dit gevaar zoo denkbeeldig zijn?

Neen, dit gevaar is inderdaad groot. Maar gelukkig als jongeren en ouderen er het oog voor geopend houden. Want dat is de eerste stap op den weg ter ontkoming aan dit gevaar. Ik geloof dan ook, dat dit ernst maken van studenten met de „schuchterheid in het heilige" een verblijdend verschijnsel mag heeten. En al zou het in den eersten tijd ook afschrikken van het predikambt, op den duur kan het leiden tot de zoo noodige reformatie van dat ambt.

Tegenover het gebrek aan theologische studenten staat aan de Vrije Universiteit het steeds toenemen van het getal studenten in de rechten. De aftredende rector wees daarop, en dit ontlokte den redacteur van de *Kerkelijke Courant* (5 Nov.)

dezen alarmkreet: „Het toenemen van het getal aanstaande „Gereformeerde" juristen geeft te denken, in verband met de zg. Utrechtsche school, die aanstuurt op het ondermijnen van de rechtsbevoegdheid der Ned. Herv. kerk op het bezit en gebruik der kerkelijke goederen, oudtijds het eigendom van de Gereformeerde Staatskerk. Er schuilt gevaar voor onze Hervormde kerk in dezen steeds breeder wordenden phalanx van juristen, die als de strijd over de kerkelijke eigendommen opnieuw mocht ontbranden, de partij kiezen zullen van de „doleerenden". Het is te wenschen, dat ook onder de leden der Ned. Herv. kerk steeds meer de kerkelijke kwestie van juridisch standpunt bestudeeren zullen, opdat zij straks een tegenwicht kunnen vormen tegen die schare aan de V. U. gevormde juristen die allicht bij geschil ten voordeele van de „Gereformeerden" zouden beslissen."

Hier wordt dus zonder blikken of blozen opgewekt tot het stelselmatig kweeken van partijdige juristen in het belang der Nederlandsche Hervormde Kerk. Of de wetenschappelijke studie aan de overzijde toch ook onbevooroordeeld is! Maar gelukkig zijn er in die Kerk toch óók nog mannen, die weigeren hun studie dienstbaar te maken aan een vooropgezet stelsel. Denk aan Dr. J. J. van Baarsel, Ned. Herv. predikant te Hei- en Boeicop, die in: *Het probleem der Nederlansch Hervormde Kerk* schreef (blz. 19): „*Om de rechten der Herv. Kerk te ververdedigen ben ik de bestudeering van deze kwestie begonnen*, maar na de bestudeering ervan verkeer ik — indien ik dit van mijzelf mag zeggen — in dezelfde positie als de theoloog, die zich in opdracht van de kerken der Hugenoten zette aan een bijzondere studie van de kerkgeschiedenis om materiaal te krijgen voor de polemiek tegen Rome. Deze kwam n.l. tot de overtuiging, dat de geschiedenis van Pausin *Johanna* tot het rijk der legenden behoord, over welk resultaat men zeer ontevreden was. De oude historische rechten der Ned. Herv. Kerk behooren — dit is ook mijne conclusie — voor $^7/_8$ eveneens tot het rijk der legenden". En op blz. 22: „Steeds grooter wordt het getal dergenen, die hoewel geen medestanders van de toenmalige doleerenden, hun eerlijk recht erkennen. Tal van in de laatste jaren verschenen dissertaties leggen hiervan

getuigenis af: de geheele school van *Prof. Rengers Hora Siccama* staat aan hun zijde. Het is werkelijk kostelijk, zooals het bekende werk van *Dr. Kleijn* door Prof. *Siccama* wordt onder handen genomen. Van dat monument der Synodalen blijft niet veel over: het blijkt wetenschappelijk onhoudbaar te zijn."

Nog onlangs werd onder dezen Professor aan de Rijksuniversiteit te Utrecht *met lof* tot doctor in de rechtswetenschap bevorderd de heer L. J. van Apeldoorn op een proefschrift getiteld: *De kerkelijke goederen in Friesland.* De eerste drie stellingen achter deze dissertatie luiden aldus:

I.

Het Koninklijk Besluit van 7 Januari 1816, No 1, invoerende het Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, was ongrondwettig.

II.

Het Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, zooals dat den 23sten Maart 1852 door den Koning goedgekeurd werd, is voor de gemeenten niet verbindend.

III.

De Algemeene Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk is niet bevoegd tot regeling van het beheer der kerkelijke goederen.

En voorts wordt dan in het proefschrift zelf op grond van zuiver wetenschappelijk onderzoek de onhoudbaarheid aangetoond van de theorie, volgens welke de Algemeene Kerk eigenaresse der kerkelijke goederen zou zijn.

Toch houdt alleen deze onhoudbare theorie het tweedrachtig gezelschap der Volkskerk nog bijeen. Ja in dit Synodaal verband staat een orthodox predikant zijn kansel zelfs heel gemoedelijk af aan een modernen collega, als een proeve van oplossing van het probleem der Herv. Kerk door de gewenschte „evenredige vertegenwoordiging". En zoo is de moderne predikant Hulsman dan laatst opgetreden in de Nieuwe Kerk.

Dat juist hij optrad was dubbel grievend, voor wie zich herinnert, welke positie deze predikant enkele jaren geleden, toen hij nog te Zandvoort stond, innam.

In de Utrechtsche predikantenvergadering van 1896 had Ds. H. Zeydner van Gravenhage, de leermeester van Ds. Hulsman, de vraag ingeleid: „Welke houding moet de Evangeliedienaar, naar het voorbeeld van den Heer J. C., aannemen ten opzichte van de Heilige Schriften des Ouden Verbonds?"

Bij de beantwoording nu van die vraag had Ds. Zeydner o. m. gezegd: „Jezus Christus heeft geen enkele letter schrifts nagelaten en Zijn prediking is tot ons gekomen door het kanaal van een gebrekkige menschelijke overlevering, zoodat wij nooit met wetenschappelijke zekerheid zullen kunnen zeggen: „Zóó juist en niet anders heeft de Heer gesproken."

Dit woord ontroerde Ds. Hulsman. Van dit oogenblik af tot ernstig nadenken gekomen over de beteekenis der critiek, moest hij klagen over het feit, dat hij als Evangeliedienaar geen vasten grond meer onder de voeten had. Na jarenlangen pijnlijken tweestrijd, waarin hij alles van de critiek verwachtte, bekroop hem nu een gevoel van angst dat deze critiek, die hij zoo lang had vertrouwd, eindigen zou met het gansche positieve christendom geheel te vernietigen. En dien tweestrijd niet langer kunnende verdragen, achtte hij het nu zijn plicht, in de vergadering van predikanten met scherpe wapenen tegen zulk een critiek te protesteeren als tegen een verwoestende macht voor het geloof. Eerlijk kwam hij er voor uit, dat de combinatie van geloof en wetenschap zich aan hem in zijn eigen hart als een droevige onwaarheid voordeed. „Ik ben predikant", zoo zei hij, „en wensch 's Zondagsmorgens met een eerlijk hart het Evangelie te verkondigen. Ik heb 's Zondagsmorgens een „woord der waarheid" te brengen tot mijn gemeente, en duizenden, die nooit gestudeerd hebben, hebben geloofd in deze „waarheid." 's Zondagsmorgens hebben wij geen critiek en kennen wij geen critiek. En hoe kunnen wij dan in onze studeerkamers op den duur deze critiek verdedigen, waarvan de gemeente niet mag hooren, omdat, naar het luidt, de critische quaestie voor de meesten ontijdig is. Is dit eerlijk? Is dit geoorloofd? Wordt zoodoende de gemeente niet bedrogen?"

In een tijd van grooten tweestrijd, toen hij waarlijk niet wist hoe hij het Kerstverhaal moest opvatten, had Ds. Hulsman eens in Haarlem een Kerstpreek geëindigd met het woord van

Allard Pierson: „Hoe liefelijk zijn de illusies, die ons door het leven dragen; mogelijk is in onze illusies onze hoogste waarde gelegen" . . . . om daarna de droevige vraag te opperen: „Zou mogelijk het Kerstverhaal een illusie zijn?"

Van achteren bekende Ds. Hulsman: „Ik was eerlijk op den dag, toen ik dit zeide; maar later had ik er berouw van, toen ik merkte, hoevele menschen door dit ééne woord geschokt waren. Maar wat moet de gemeente denken, wanneer wij, gewone predikanten, onzen strijd verklaren en ophelderen door tegenovergestelde bladzijden te laten lezen uit de „Studiën" en uit de „Overdenkingen." Wat moet de gemeente denken, als zij in de „Studiën" leest: „De reis naar Bethlehem was overbodig", en in de „Overdenkingen": „Laat ons het gebeurde in Bethlehems velden eens aandachtig lezen." Nu zou ik toch durven verzekeren, dat alle vrome zielen Prof. J. J. P. Valeton voor een ouderwetsch Bijbelgeloovige zouden houden, bij het hooren van dergelijke Kerstpredikatiën. Laat Prof. J. J. P. Valeton nu, een oogenblik na zijn preek, eens eerlijk van den kansel aan zijn gehoor mededeelen: „Mogelijk is dit nooit zoo gebeurd", *dan zouden de menschen immers steenen opnemen om hem te verguizen.* Inderdaad dit standpunt is onhoudbaar. Het vermoordt ons waarheidsgevoel. Men moet kiezen of deelen. Men moet vooruit naar het modernisme en sceptisisme of terug naar den ouden Bijbel. Ik voor mij durf het pad des ongeloofs niet betreden. Ik heb mij opnieuw aan den Christus der Schrift in volkomen vertrouwen gegeven, en durf daarom naar Zijn voorbeeld dan ook Gods Woord niet langer door de critiek te verbreken. Ik ben weer inwendig opgeleefd en ben dankbaar het geloof niet verloren te hebben. Maar nù kan ik de critiek ook niet meer uitstaan."

Zóó schreef Ds. Hulsman nog in 1898. En deze woorden deden het geloovige hart goed. Alleen was het jammer, dat Ds. Hulsman wel negatief klaagde over den verlammenden invloed van de critiek, maar blijkbaar niet in staat was er een positieve verhandeling tegenover te stellen. De gereformeerde beschouwing kon hem op zijn ethisch standpunt niet bekoren. Helaas in 1909 schrijft hij aan het Vrijzinnige Weekblad, dat de Bijbelcritiek, die hij eerst bestreden heeft, hem te machtig is ge-

worden, zoodat hij haar dan ook voortaan eerlijk wil aanvaarden. En hij sprak daarbij als zijn diepste overtuiging uit, dat het aanvaarden van de Bijbelcritiek en haar resultaten het onmogelijk maakt om orthodox te blijven. „De geloofswereld, die ons rest op critisch standpunt, verschilt hemelsbreed van die der orthodoxie met haar conservatieve schriftbeschouwing." Inderdaad, het verschil is hemelsbreed. En welke is dan de geloofswereld, die Ds. Hulsman nu „rest"? Die „rest" zal, vreezen we, erbarmelijk poover zijn en eindigen in volslagen ongeloof. Want, gaat het van critiek tot critiek, dan gaan wij, zooals Ds. Hulsman zelf eens herinnerde:

Van twijflen tot vragen,
Van vragen tot klagen,
Van klagen tot spot.
Van spot, tot de daden,
Met schulden beladen,
Steeds verder van God!

En van dat station „spot" is Ds. Hulsman thans al niet zoo ver meer af, nu hij de orthodoxie op haar eigen kansel een slag in het aangezicht gaf.

Toch wekt het gedrag van den z.g. „orthodoxen" predikant Ds. Engelberts, die hem voor zich liet optreden, nog meer weerzin. Wel nam deze de allures aan van op te komen voor verdraagzaamheid in de Ned. Herv. Kerk, maar hoe weinig orthodox zijn kerkbegrip dan toch is, moge een woord van wijlen den Oud-Hoogleeraar Gunning bewijzen, die in 1910 over den kerkelijken strijd uit de dagen van '86 het volgende schreef:

De „Gereformeerden" voerden tegen ons, de „Hervormden" aan, *dat de hervormde Kerk* als kerk, *niet meer den Naam des Heeren Jezus Christus beleed. Dit was een hoogernstige beschuldiging. Als zoodanig had zij recht, met alle aandacht te worden overwogen.* *) Ware men van dit recht, van die noodzakelijkheid overtuigd geweest, men zou aan de zijde der „Hervormden" al het andere hebben op zijde gezet om vóór alle dingen de vraag: „belijden wij als Kerk den Naam des Heeren?" te over-

*) De cursiveering is van mij.

wegen. Want de Kerk heeft hier op aarde niets anders te doen dan dien Naam te belijden: hiermede staat of valt dus de Kerk zelve als zoodanig. *De Hervormde Kerk had dus vóór alle dingen deze beschuldiging, dat Jezus Christus in haar (in haar als Kerk) niet beleden werd, met ernst moeten opnemen en haar rech- of onrecht onderzoeken. Zij heeft dit niet gedaan. Hare orgat nisatie liet het niet toe.* *) Doch nu had men, zoodra men inzag dat de inrichting der Kerk dit niet toeliet, terstond de inrichting dier Kerk moeten beginnen te veranderen, om haar zóó te vervormen, dat zij het onderzoek dier vraag mogelijk maakte. *De individualistische meerderheid voelde dat dit haar ondergang zou zijn. Daarom kleedde zij onwillekeurig dit besef in den vorm van edele denkbeelden, bv. verdraagzaamheid,* *) wijdte van blik, inzicht in de eischen des tijds en de gangen des Heeren in onze eeuw, geloof aan het eeuwig vaste der waarheid ook bij volle vrijheid der meeningen, enz. *Het kan haar niet baten, want eene protestantsche Kerk moet, naar heur aard, confessioneel zijn. De gereformeerden hebben dan ook boven de hervormde kerk het zeer groot voordeel van de belijdenis van den Naam des drieeenigen Gods en van een beginsel van tucht.*"

J. C. RULLMANN.

---

*) De cursiveering is van mij.

RECENSIËN.

C. Veltenaar. **Het kerkelijk leven der Gereformeerden in den Briel tot 1816.**
Amsterdam 1915.

Ds C. Veltenaar, gereformeerd predikant te Suawoude, promoveerde op Woensdag 33 Juni 1915, tot doctor in de godgeleerdheid aan de Universiteit te Utrecht na verdediging van zijn proefschrift, waarvan ik hiermede eene korte bespreking geef.

Het is voor mij geen open vraag of het kerkelijk leven van eene plaatselijke kerk, haast durf ik zeggen van onverschillig welke kerk, wel van zulk een belang is dat daaraan worde gewijd eene bizondere studie, die ten slotte tot resultaat heeft de beschrijving van dat leven tot in de details toe. Het spreekt wel vanzelf dat een boek over het „kerkelijk Dordrecht" allicht van meerdere beteekenis zal zijn dan een dat handelt over het kerkelijk leven van eene stad, waarin al heel weinig bijzonders voorviel op kerkelijk terrein. Doch hoe kunnen wij van tevoren reeds weten of deze dan wel gene kerk eene belangrijke geschiedenis heeft doorleefd? Stellig is dat wij hierbij ons begeven op een terrein waar groote verrassingen naast even groote teleurstellingen het deel kunnen worden van den vorscher. Een kleine dorpsgemeente kan aller belangrijkst zijn wat haar historie betreft; in haar archief kunnen schatten verborgen liggen; in een onbeteekenende stadsgemeente kunnen kerkelijke procedures zijn afgehandeld die van de grootste beteekenis zijn voor de grondige kennis van sectarische woelingen uit vroegere tijden. Daarom was reeds het onderwerp van Veltenaar's proefschrift mij sympathiek. Een „kerkelijk den Briel" naast een „kerkelijk Dordrecht"! Zulke studiën geven ons wel eens een anderen kijk op het kerkelijk en godsdienstig leven onzer vaderen dan den „laudatores temporis acti" lief is; maar wij loopen wel meer zoo lang met iets of iemand wat heel hard weg, als de nadere en intiemere kennis ons ontbreekt. Voor de juiste beoordeeling en beschrijving van de Vaderlandsche kerkgeschiedenis leveren wer-

ken als Veltenaar's proefschrift vertrouwbare bouwstof.

Na een Inleiding, die reeds eenigermate het eigenaardig karakter draagt in stijl en taal, in betoogtrant en woordkeuze, van heel het lijvig boek (481 bladzijden), volgt de beschrijving van „het kerkelijk leven der Gereformeerden in den Briel tot 1816" in vier deelen; deze vier geboden deelen geven blijkens de inhoudsopgave veel meer dan de titel belooft. Na de reformatorische beginselen in deel I behandeld te hebben, vinden we in het tweede gedeelte onder het opschrift: de opkomst der Geref. Kerk in Den Briel van 1572—1619, ook opgenomen de beschrijving van het kerkelijk leven der wederdoopers in den Briel en die van de Engelsche kerk; dit is eveneens het geval in het derde gedeelte: na de Dordsche Synode tot de scheiding van Kerk en Staat, en in het vierde: de Geref. kerk van Den Briel na de scheiding van Kerk en Staat tot de reorganisatie van 1816; in welke beide laatste gedeelten ook nog van de Remonstranten en Roomschen en van de Waalsche kerk in afzonderlijke paragrafen sprake is.

Negen naamlijsten van de bedienaren der onderscheiden kerkelijke gemeenschappen sluiten het geheel, dat vooraf wordt gegaan door een zeer breed register van eigennamen, dat echter niet volledig is en zelfs foutief. [1])

Het interessante van een studie als in dit boek is geleverd, moge blijken uit enkele grepen die ik uit het geheel wil doen. Vooraf ga het niet onbelangrijke feit dat Den Briel de eerste stad is geweest, waar de kerk in doleantie in het openbaar hare godsdienstoefeningen hield (143). Sommige collega's zal het misschien een weinig tot troost kunnen zijn als ze lezen dat in eene classicale vergadering van 3 Sept. 1619 werd gehandeld over de schoolmeesters, „daermede de dienaren dickwijls groote moeyelyckheyt hadden" (162). De waarheid van Spreuken 19 trof mij ook nu weer, toen ik las van een „duurte-toeslag" en wel ten faveure van een beroepen predikant. De vroedschap besloot dat „tengevolge van den duren tijd het traktement met f 200.— zou worden verhoogd, mits de voors. predicanten zich zullen verbinden voor den tijd van 12 jaren in

[1]) Stemmen voor Waardheid en Vrede, blz. 877 v.v.

den dienst der kerken alhyer" [28 April 1630] (178). De kerkeraad van Den Briel kwam een weinig op gespannen voet met het gereformeerd kerkrecht te staan, toen hij op advies van de Synodi particularis, besloot „dat hij de lidtmaten dezer gemeente, dewelcke door de Arminianen van de Kercke afgeleydt zijn en haer noch absenteren van 't gehoor des Goddel. Woordts sal aenspreken. Welcke aansprake sal geschieden deur de predicanten, elcx in haer quartier, geassocieert met eenen ouderling, *off een uit de diaconen,* beginnende eerst aen dengenen, die men acht van de sachtste en buychsaemste te zijn (182). Bestaat in sommige Gereformeerde Kerken de-niet-goed-te-keuren gewoonte dat de meer aanzienlijken door den regel aan de eerste tafel aangaan bij het Avondmaal en de minder gegoeden aan de laatste tafels; dit gebruik wortelt diep in de historie; ook van de Gereformeerde Kerk in Den Briel lees ik dat men aldaar de gewoonte had, dat degenen „die zich bereyt hadden te communiceeren ende het heylige waerdige sacrament te ontfangen", naderden tot het altaar om aldaar „tot Godsdyenste en de faveur heur offeranden te doen, elcs nae heur qualiteyt en de faculteyt", (229). Het preeken op beroep was toen reeds in zwang, want in 1621 besloot de kerkeraad eenige predikanten te noodigen, om te preeken op beroep (227). Door heel de geschiedenis onzer Gereformeerde Kerken luidt de klachte over toenemende ontheiliging van den Zondag, o. a. ook „door den veelzints den godsdienst belettende en stoorende begrafenissen op den Zondag" (265). In Oct. 1665 nam de Kerkeraad het besluit het huisbezoek „na te laten, wegens de contagieuse ziekte binnen dese stad" en in April van het volgende jaar werd hetzelfde besluit genomen (275). Het getuigt zeker niet van trouwe zorge voor de kudde dat terwijl in den aanvang van de 18e eeuw ook door de burgers van Den Briel de sluikhandel in jenever en brandewijn op de kusten van Engeland met groote winsten werd gedreven daartegen klaarblijkelijk noch van den kansel, noch bij het huisbezoek iets werd gedaan (307). Zijn sommigen onder ons van oordeel dat als des morgens het heilig Avondmaal is gevierd, des middags of 's avonds de predikatie van den Catechismus niet mag wijken voor die over eene vrije stof, in den kerkeraad van Den Briel werd „voorge-

slagen ofte het niet stigtig waere, dat op den naedemiddag, waarin het H. Avondmael is uitgereikt, niet de Categismus, maar een andere bequaeme plaats uit de H. Schriftuere werde uitgeleit" (311). Ook in de notulen van deze kerk ontbreekt het komische niet, immers de broeders van Rotterdam geven in een brief aan Den Briel met betrekking tot een beroepen predikant, die ongehuwd was, als hun oordeel te kennen, dat zij vonden dat „het bij iemand in huis wonen van dezen predikant ruim zoo stichtelijk was als het wonen met een meid" (335). Toen reeds werd er in onze kerken voor de „Rijn-provincie" gecollecteerd, en welk een collecte! Voor de noodlijdende geloofsgenooten onder Cleve en Duisburg werd in 1762 „in drie predicatiën f 444.15 verzameld (380). De gewoonte voor jaren in enkele onzer „Afgescheiden" kerken gevolgd, dat een der catechisanten bij de Catechismusprediking op de vraag door den Dienaar des Woords gedaan het antwoord gaf, is een erfenis der Vaderen; gelijk ons blijkt uit „de Instructie voor den stadsschoolmeester" (395). Zelfs de laakbare gewoonte, die nog niet overal is uitgeroeid in onze kerken, dat de ambtsdragers „blijven zitten", was niet vreemd in de „Vaderlandsche Kerk"; wij lezen bladz. 413: „allengs sloop het gebruik in, om wanneer de leden, die aan de beurt waren, tegen het einde van hun diensttijd niets van zich lieten hooren, dat men dan dat stilzwijgen zou aanmerken als een bewijs, dat zij wel wilden blijven zitten" (413); dit gebruik werd in 1758 in de Waalsche Kerk van den Briel tot wet (413), hoewel de ouderlingen vóór 1734 gekozen werden voor 2 jaren met „verplichte aftreding"; in Oct. 1734 werd besloten dat de diensttijd 3 jaren zou zijn (412). Ten slotte tot nog één bewijs, bij de vele door mij reeds geleverd, welk een uitnemende bijdrage tot de kennis van 't kerkelijk leven onzer vaderen een proefschrift als dat van Dr Veltenaar kan leveren, deel ik nog mede het besluit van de Synode der Waalsche Kerken uit het jaar 1819: „que le bénédiction nuptiale pourrait avoir lieu le jour même de la cérémonie nuptiale", de auteur noemt dit „een uitstekende maatregel, want vroeger geschiedde het wel eens, dat een jong gehuwd paar den eersten Zondag, volgende op den huwelijksdag, kerkelijk werd ingezegend (462). Ik vermoed dat Dr.

Veltenaar wel zal weten dat sommige zijner collega's dit niet met hem eens zijn en van meening zijn dat, wat *vroeger* wel *eens* gebeurde, thans *regel* behoort te zijn.

Ik citeerde slechts enkele zaken, mede tot bevestiging van 't gevleugeld woord: „in het heden ligt 't verleden..."

Ik zou nog wel eenige opmerkingen aan deze vrij uitgebreide bespreking van Veltenaar's belangrijk proefschrift kunnen toevoegen met betrekking tot den stijl van den auteur. Die laat nog al iets te wenschen over, vooral in het eerste gedeelte. 't Kan ook dat ik later aan zijn niet gewone manier van schrijven gewend geraakte. Ik noteerde foutieve uitdrukkingen o. a. op bladz. 54 in den laatsten regel, bladz. 55, regel 9 en 10. Te vaak vangt een alinea aan met *en* (73); op bladz. 83 gelijken regel 12 en 13 een kakographie, door driemaal achter elkander het woordje *wij* te herhalen. Sommige uitweidingen behoorden niet in den tekst, maar in noten (72); soms komt de auteur met zichzelf in tegenspraak (38, 45 en 51). Mogen deze opmerkingen den schrijver ten bewijze strekken dat ik zijn proefschrift las met eene nauwgezetheid, die het ruimschoots verdient.

G. KEIZER.

F. J. KROP. **Met H. M. Koningin Wilhelmina voor het standbeeld van Admiraal de Coligny.** 4e druk. D. VAN SIJN & ZONEN, *Rotterdam.*

Een warm Protestant, een echte Oranjeklant, een vaardig kampioen en goed kenner van dat deel der historie, waarmede wij bij de lezing van dit boekske — nu uitgebreid tot een niet onaanzienlijk boekdeel — in aanraking komen, heeft, uit billijke verontwaardiging over de beleediging door een deel van de Roomsche pers het huis van Oranje aangedaan, naar aanleiding van de hulde door onze geëerbiedigde koningin op den 2en Juli 1912 gebracht aan den vader van Louise de Coligny, naar de pen gegrepen om een verweerschrift te schrijven; dit werk is hem bizonder gelukt; de groote opgang die zijn verweerschrift heeft gemaakt kan hem daarvan ten bewijze strekken, en ons verwondert dit na de lezing van Ds Krop's boek het allerminst. Dege kennis van en liefde tot zijn onderwerp hebben dit resultaat bewerkt.

Naar aanleiding van de schoone belijdenis door onze geliefde Koningin ten aanhoore van een machtig gehoor, aan den voet van het grootsche monument van Gaspard de Coligny, dat het Oratoire du Louvre, de Protestantsche Kathedraal van Parijs, siert, schreef L' Action Française, 2 Juni 1912, een stuk, kortweg infaam te noemen (blz. 181, 182). Ds Krop schreef daarop eene brochure, waarin hij met duidelijke trekken de schoone figuur van De Coligny teekende; hij verluchtte zijn geschrift met veel smaak, en leverde een gedocumenteerde studie, die blijk geeft van soliede kennis. In stede dat de Roomsche pers hier te land het zwijgen er toe deed, sloeg zij denzelfden toon aan als L' Action Française. Daaraan danken wij de zeer belangrijke uitbreiding van Krop's oorspronkelijk geschrift. Onder Bijlage VIII vinden wij de artikelen die van de hand van H. van Soest in het Centrum verschenen (blz. 192—198). De onvoorzichtige schrijverij van van Soest heeft Krop uit zijn hoek gehaald en van Soest zal wel huilend zijn afgedropen, tenzij hij tot de pachydermen behoort.

Nog eens worden de Roomsche perspraktijken en de wijze van haar geschiedbeschrijving duchtig onder de handen genomen. En moge al vaak op ditzelfde aambeeld zijn geslagen, zoolang Rome deze manier van strijdvoeren blijft volgen en aldus de leeken meent te moeten en te mogen voorlichten, zullen wij dit doen blijven gispen en immer weer in het volle licht stellen. Interessant is wat de auteur mededeelt omtrent het boekje van *Chiaudano* S. J. over *Katholiek Journalisme.* (Uit het Italiaansch vertaald. Uitgave der N. V. de Courant De Maasbode. Rotterdam 1910) (bladz. 65 v.v.). Toen ik dit las kwam mij een klein persvoorval ineens in het volle licht te staan. In de Maasbode schrijft een geestelijke, pseudonymus Max. Vaak zegt hij uitnemende dingen; doch eens schreef hij leelijke dingen en wel over de Hervormers in een stuk onder het hoofd: Koper of Goud. Een getrouw lezer schreef daarop aan Max, niet in de courant, maar persoonlijk; wraakte de lasteringen aan het adres van de Hervormers en wees op het onware van zijne goedkoope conclusie uit zijn valsche praemisse getrokken. Deze was nl. de praktijk, door Max gevolgd. Eerst had hij betoogd dat de Hervormers on-

waardige lieden waren en toen de conclusie getrokken dat God hen niet had gezonden tot het werk der Hervorming want „als God zijn instrumenten kiest om in zijn naam een Godsdienst te stichten, spreekt het vanzelf, dat Hij daartoe mannen uitzendt, welke die zending waardig zijn. Om een bestofte kamer op te ruimen neemt men een schoonen doek."

Lang zeer lang talmde Max te antwoorden op den ook door hem erkenden „heuschen en hoffelijken" brief. Op de zaak zou hij maar niet ingaan; in de courant antwoordde hij liever niet, hij betuigde niet geporteerd te zijn tegen de protestanten, maar hij schreef tegen het Protestantisme, omdat hij bij uitzondering de Roomsche lezers ook eens een wapentje in de hand moest drukken om zich naar die zijde te verdedigen. Hij had nu zijn betoog in „Koper of Goud" wel wetenschappelijker op kunnen zetten, doch zooals het daar ligt, is het een goed volksargument, men kan het met zijn klompen voelen.

Zoo doet de Roomsche pers! Zoo schrijft ze historie en met het hier genoemde welbewuste doel; dat doel heiligt de middelen, en dat doel wordt bereikt — hoe?, dat komt er minder op aan. 't Is niet prettig, 't is moeilijk te polemiseeren met zulke Roomsche geschiedschrijvers (vgl. blz. 71). Welbewust worden de feiten verdraaid en de beginselen geloochend, daarbij rekenende op de onkunde van een publiek, dat van deze dingen beter op de hoogte moest zijn (blz. 136).

Hoogst interessant is ook wat Krop schrijft over Rome en de kettermoord (VII) blz. 137 v.v.

Dit boek van Krop neme zijn plaats in naast de „Bartholomeüsnacht" van Dr A. Kuyper en „Het zedelijk karakter der Reformatie gehandhaafd tegenover Rome" van Prof. Dr H. H. Kuyper.

De uitvoering is in volkomen overeenstemming met doel en strekking van dit geschrift, dat bewezen heeft geen nadere aanbeveling te behoeven. G. KEIZER.

„Uw licht komt". Een zevental Advents- en Kerstpredikatiën door Ds. K. J. KAPTEIJN te *Giessendam.*

Voor de Decembermaand is deze uitgave van Bosch te Nijverdal een uitkomst voor de vacante kerken. De lezing dezer

waarlijk stichtelijke predikatiën kan ten rijken zegen zijn. Als adventsstoffen zijn gekozen vier prachtteksten uit Jesaja's profetie, en als Kerstprediking worden verhandeld de gewone teksten uit Lucas 2. Een heldere druk met flinken letter maakt de voorlezing gemakkelijk.

Aan de hoofdgedachte „Uw licht komt!" blijft de Schrijver getrouw, en stelt de kostelijkheid van Christus' komst tot het volk, dat in duisternis zat, helder in het licht. Aan het meer bepaald „stichtelijke" element is een breede plaats ingeruimd.

Enkele opmerkingen rezen nochtans onder het lezen in ons op. De vorm en taal zijn nog te veel in den trant, zooals die een 40 jaar geleden reeds waren. Het nieuwere wordt vaak gemist; en dat doet schade aan de levendigheid en het pakkende, dat toch bij de bediening des Woords niet geheel mag worden versmaad. Te meer, waar de beeldrijke taal van Jesaja, ook in de behandelde teksten, dubbel aanleiding gaf, om ook bij de uiteenzetting zooveel mogelijk leven en gloed aan de gebezigde taal bij te zetten. Een enkele maal, als op blz. 49 en 59 over het licht en zijn uitwerkingen, komt een meer nieuwe vorm van uitdrukking tot zijn recht, maar vooral in de Adventspreeken te weinig.

Over het geheel voldeden de Kerstpreeken beter dan die voor den Advent.

Wat den inhoud betreft, de komst van Christus als het groote Licht blijft de hoofdprediking. Maar juist daarom zou de persoon van Christus, en het verbazingwekkende van zijne zondaarsliefde, en het wonderbaar diepe zijner zelfvernedering nog meer op den voorgrond hebben kunnen treden, dan in deze predikatiën het geval is. Veel wordt er gesproken van den Vader en zijne genade in het zenden van zijnen Zoon, en van het volk, dat zoo rijk wordt begenadigd; maar als daarnevens in levendige taal de Christus zelf nog meer dan het reeds geschiedt, was op den voorgrond getreden, zouden de preeken in rijkdom niet weinig hebben gewonnen.

Op kleinere punten, zooals wanneer de Schrijver op blz. 13 zelf uitspreekt, dat het tweede deel in het wezen der zaak reeds in het eerste ligt opgesloten, of op blz. 47, waar de drie deelen o. i. niet logisch op elkander volgen, behoeft niet nader te wor-

den ingegaan. Het geheel blijft een rijke Evangelieverkondiging, die onder Gods zegen in de donkere Decemberdagen menige ziel verlichten kan. H. J. KOUWENHOVEN Dz.

BOEKAANKONDIGING.

Geïllustreerde Fondscatalogus van J. H. KOK, *Kampen.*

Deze Catalogus teekent den uitgever. Royaal uitgevoerd, typografisch uitnemend verzorgd, door tal van voortreffelijk-gelijkende conterfeitsels der auteurs en afbeeldingen van verschillende uitgaven verlucht, met een artistieken, door Henri Wils in hout gesneden omslag voorzien, spreekt hij ons van het energieke en loyale dat wij in den Heer Kok als uitgever zoozeer waardeeren. Wij wenschen den Heer Kok een ruim debiet, en hopen dat hij op den ingeslagen weg moge voortgaan om de uitgave van nog vele pennevruchten onzer Gereformeerde auteurs mogelijk te maken. G. CH. AALDERS.

Eudokia. Rede gehouden bij het 25-jarig jubileum van het Rotterdammer gesticht Eudokia, op 21 Oct. 1915, door DR. A. KUYPER. *Kampen,* J. H. KOK, 1915. 29 bldz. f 0.40.

In de uitgave van deze rede, met de portretten der beide Directrices van Eudokia versierd, wordt aan allen die op eenigerlei wijze met de bekende stichting en haar arbeid zijn in aanraking gekomen eene kostelijke gedachtenis van haar 25-jarig jubileum aangeboden. Maar ook anderen zullen gaarne deze rede van den „groote in Israël" willen lezen. Wanneer Dr. Kuyper eene rede houdt, onverschillig waarvoor, is het altoos de moeite waard èn om den vorm èn om den inhoud daarvan kennis te nemen. Dat is ook hier het geval; en zelfs in bizonderen zin, om de gedachten welke door den redenaar worden ontwikkeld betreffende het gebruik maken van krachten die buiten het erf der particuliere genade staan, zoowel als ten aanzien van den gezegenden invloed die er van de Christelijke religie op de medische wetenschap en speciaal de verpleging is uitgegaan. We willen dan ook niet alleen wenschen, maar durven tevens gelooven dat de uitgever, wiens aandeel in deze uitgave als steeds te loven is, een ruim debiet zal hebben.

G. CH. AALDERS.